

Tadqiqot.uz

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Хуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

No 17
30 июнь

conferences.uz

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 17-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
7 -ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
17-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ- 7**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
17-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART- 7**

ТОШКЕНТ-2020

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 17-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 июнь 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 44 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга багишланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хукуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шохида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят ҳалқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибод Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содикovich, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содикovich, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Сахифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР**

1. Dusmatova Hadichabonu Ulug‘bek qizi	
XITOY TILIDA MODAL FE’LLARNING SEMANTIK-GRAMMATIK XUSUSIYATLARI	7
2. Kalandarova Mavluda Amanbayevna	
MUHAMMADRIZO ERNIYOZBEK OGAIY IJOD NAMUNALARIDA TARBIYA MASALALARI XUSUSIDA.....	10
3. Kalandarova Mavluda Amanbayevna, Kalandarova Moxira Amanbayevna	
OGAIY TARIXIY ASARLARIDA MA’MURIY-HUDUDIY BO‘LINISH BILAN BOG‘LIQ IJTIMOIY-SIYOSIY LEKSIKA.....	13
4. Адилова Гулшат Ағытаевна, Матвапаева Зульфия Пирлепесовна	
ҚАЗАҚ ТИЛИНДЕГИ САНЛЫҚЛАР АРҚАЛЫ ЖАСАЛҒАН ЭТНОФРАЗЕОЛОГИЗМЛЕР	16
5. Адилова Гулшат Ағытаевна, Қазикулова Турсынай Тажибаевна	
ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ҚАЗАҚЛАРЫ ТИЛИНДЕГИ БАЛА ТӘРБИЯСЫНА БАЙЛАНЫСЛЫ ЭТНОГРАФИЗМЛЕР	18
6. Jumamurodova Mavluda	
XITOY TILIDA MA’NOSI BO‘YICHA HOSIL BO‘LUVCHI BOG‘LOVCHILAR TAHLILI	20
7. Илхомова Умида Илхомовна, Расурова Ирода Мансуровна	
ЎЗБЕКИСТОН ЁШЛАРИ ОНГИДА ТАФАККУР ЎЗГАРИШЛАРИ	22
8. Назарова ОлимаМухаммадовна	
УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ОНА ТИЛИ ФАНИДА АТАМАЛАР УЗВИЙЛИГИ МУАММОЛАРИ ХУСУСИДА	24
9. O’tkirova Muxlisa Sa’dulla qizi	
XITOY TILIDAGI IDIOMALARNING KELIB CHIQISHI	26
10. Elmuratova Zamira Khodjamuratovna	
USING OF SONGS IN TEACHING ENGLISH.....	29
11. Isroilxo‘jayeva Muxlisaxon Bosit qizi	
O‘ZBEK VA XITOY TILLARIDA TOVUSHGA TAQLID SO‘ZLAR.....	30
12. Очилова Дилноза Барноевна	
ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРГА ТИЛ ҲОДИСАЛАРИНИ ЎРГАТИШДА БАДИЙ АСАР МАТНИДАН ФОЙДАЛАНИШ.....	32
13. Рахматуллаева Чарос	
ЯЗЫКОВАЯ НОРМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ТЕОРИИ НОРМЫ	34
14. Nursulton Zamon o‘g‘li Shayxislamov	
NUTQNING PARALINGVISTIK VA EKSTRALINGVISTIK VOSITALARI	36
15. Bobonazarova Gulhayo Habibulla qizi, Beglasheva Zebiniso Sunnatilloyevna	
USE OF VOCABULARY IN WRITING	38
16. Mamatqulova Xojiraxon Oydinbekovna	
INGLIZ TILI DARSALARIDA QO‘LLANILADIGAN INTERFAOL USULLAR	40
17. Mo‘minova Ibodatxon Xusanovna	
THE ANALYSIS OF SYNONYMS: GENERAL OVERVI	41
18. Анорбоева Умидахон Ибрагимовна	
SINONIMLAR – CHET TILLARINI O’RGANISHDAGI ASOSIY QUROL.....	43

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

XITOY TILIDA MODAL FE'LLARNING SEMANTIK-GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

Dusmatova Hadichabonu Ulug'bek qizi
O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti talabasi
Telefon: +998913444205
khadidusmatova1998@mail.com
Ilmiy maslahatchi: f. f. n., dotsent S. A. Nosirova

Annotatsiya. Ushbu maqola xitoy tilidagi modal fe'llarning semantik-grammatik xususiyatlariga bag'ishlangan. Shuningdek, modal fe'llar, ularning turlari va semantik xususiyatlari, yasalish usullari bir necha misollar orqali tahlil qilingan.

Tayanch so'z va birikmalar: modal fe'llar, reduplikatsiya, modallik.

Fe'l bu biror predmetning harakat va holatini ifodalovchi gap bo'lagi bo'lib, shu bilan birga xitoy tilida harakatning maqsadi va shakl shamoyilini ham ifodalab kelishi mumkin. Ba'zan esa fe'l predmetning belgisini ham bildirib keladi. Odatda fe'l predmetning harakati va holatini aniqlab kelib, gapda kesim vazifasini bajaradi, harakatning maqsadi va shakl shamoyilini aniqlab kelganda esa gapda hol vazifasini, predmetning belgisini bildirib kelsa, gapda aniqlovchi funksiyasini bajaradi.¹

Fe'l gapning asosiy mazmunini ochib berish funksiyasini bajaradi, u orqali gapda ish harakatning qaysi paytda, qanday yakunlangani, kimga yo'nalganligi kabi ma'nolari aks ettiriladi. Shunday ekan, fe'l so'z turkumini o'rganish qanchalik murakkab bo'lmash uning o'ziga xos taraflarini o'rganish dolzarbligicha qolaveradi. Quyida biz modal fe'llarga to'xtalib o'tamiz.

Xitoy tilida modal fe'llarning boy sistemasi mavjud bo'lib, ular ehtimollikni, zaruriyatni yoki harakat qilish ma'nolarini ifodalarydi. Modal fe'llarning asosiy xususiyati shundaki, ular morfologik o'zgarmasdir. Xitoysunos olimlar modal fe'llarni yopiq turdag'i fe'llar qatoriga qo'shishadi. Ularning miqdori ham cheklangan, shuning uchun ham ular murakkab ma'noga ega bo'lib, boshqa fe'llardan grammatik xususiyatlariga ko'ra ajralib turadi.

Rus xitoysunos S. Y. Yaxontov o'zining "Xitoy tilida fe'l kategoriyalari" deb nomlangan asarida, modal fe'llarini quyidagicha ta'riflaydi: "Modal fe'llar subyekt harakatining o'ziga bo'lgan munosabatini bildiradi: bu munosabat harakatni yakunlanish imkoniyati, zaruriyati yoki xohish-istagidir. Shuning uchun modal fe'llar gapda har doim boshqa bir fe'l bilan bog'lanib, u bilan birga yagona murakkab kesimni ifodalab keladi. Asosiy fe'l isiz uning o'zi alohida mustaqil ravishda to'liq gaplarda kesim bo'lib kela olmaydi. Aynan mana shu modal fe'llarning boshqa fe'llardan ajratib turadigan muhim farqi hisoblanadi"². Demak, modal fe'llar boshqa fe'llar bilan birikib, harakatning imkoniyatini, xohish-istagini zaruriyatini bildiradi.

Modal fe'llarning o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirganda, S. Y. Yaxontov shunday deydi: "Modal fe'llarning o'ziga xos xarakterli tomonlaridan biri uning morfologik muqimligida, ya'ni o'zgarmasligida. Modal fe'llar hech qachon hech qanday formalarda tuslanmaydi"³.

Modal fe'llarning semantik turlari

¹ Горелов В. И. Грамматика китайского языка. Москва. Просвещение, 1974 г. 111с.

² Яхонтов С. Е. Категория глагола в китайском языке. Санкт-Петербург. Издательство МГУ, 2003. -145 с.

³ Яхонтов С. Е. Категория глагола в китайском языке. Санкт-Петербург. Издательство МГУ, 2003. -145 с.

Semantik xususiyatlarga ko‘ra ularni quyidagicha guruhlarga ajratishimiz mumkin.

1. Hatti- harakatni bajarish ehtimolligini , qobilayitini ifodalovchi modal fe’llar:

能 néng qila olmoq (*imkoniyatdan kelib chiqib*), 能够 nénggòu *qodir bo’lmoq*, 会 huì *qila olmoq* (*qobilyat doirasida*) . Masalan, 她不会做菜 Tā bù huì zuò cài – *U ovqat pishira olmaydi*. 你能吃辣的吗? Nǐ néng chī là de ma?- *Siz achchiq taom iste’mol qila olasizmi?*

2.Ehtimollik va ruxsatni ifodalovchi modal fe’llar:

可以 kěyǐ *mumkin*, 可能 kěnéngr *mumkin*

Masalan, 他不会说汉语, 没关系, 我可以跟他说英语 Tā bù huì shuō hànyǔ, méiguānxì, wǒ kěyǐ gēn tā shuō yīngyǔ- *U xitoy tilida gapira olmaydi, hech qisi yo’q, men u bilan ingliz tilida gaplasha olaman*.

3. Zaruriyatni ifodalovchi modal fe’llar:

应该 yīnggāi *kerak* ; 应当yīngdāng *kerak, lozim*; 该 gāi *lozim*

Masalan, 我们应该保护大自然 Wǒmen yīnggāi bǎohù dà zìrán- *Biz tabiatni asrashimiz kerak*.

4. Shart ma‘nosini ifodalovchi modal fe’llar:

必须 bìxū *kerak*; 得 déi *kerak, shart*

Masalan, 我必须走了 Wǒ bìxū zǒule – *Men ketishim kerak!*

5. Xohish- istak ma‘nosini ifodalovchi modal fe’llar:

要 yào *kerak*; 想 xiǎng *xohlamoq*; 愿意 yuàn yì *lozim deb topmoq*; 肯 kěn *xohlamoq*

Masalan, 你愿意吃什么? Nǐ yuàn yì chī shénme – *Sen nima yeishni xohlaysan?*

Modal fe’llarning grammatic xususiyatlari.

Modal fe’llar asosiy fe’lning yordamchilari hisoblanib,gapda hatti-harakat, voqeа – hodisaning vujudga kelishi, sodir bo‘lish ehtimolligini , zarurligi kabi tushunchalarni ifodalash uchun xizmat qiladi.

1. Modal fe’llar doimo asosiy fe’ldan oldin keladi, ba’zida aniqlovchidan oldin kelishi ham mumkin.

快放假了, 我们 可能 去 夏令营. Kuài fàngjiāle, wǒmen kěnéngr qù xiàlìngyíng. *Yaqinda ta’til, yozgi lagerga borsak ham bo’ladi.*

Ushbu jumlada, 可能 kěnéngr qila olmoq modal fe’li 去 qù bormoq asosiy fe’lidan oldin va egadan keyin kelgan.

2. Modal fe’lning inkor shakli “不” ning modal fe’lidan oldinga chiqarish orqali vujudga keltiriladi.

Masalan: 他 不 愿意 来. Tā bù yuàn yì lái- *U kelishni xohlamaydi*. Ushbu jumlada gapning inkor formasini yasash uchun xizmat qiluvchi “不” egadan keyin, modal fe’ldan oldin kelgan. Biz har doim ham modal fe’llarning inkor shaklini yasashda “不” dan foydalanmaymiz. Masalan, 要 yào modal fe’lining inkor shaklini yasash uchun 想 xiǎng modal fe’lidan foydalanamiz. Masalan, 我 不 想 买 苹果 Wǒ bùxiǎng mǎi píngguǒ – *Men olma sotib olishni xohlamayman*. Yoki 得 déi modal fe’lining inkor shaklini yasash uchun 用 fe’lidan foydalanamiz. Masalan, 不用了, 我已经告诉老师了 Büyòngle, wǒ yǐjīng gāosù lǎoshīle – *Kerak emas, men allaqachon o’qituvchiga aytdim.*

3. Modal fe’lning tasdiq va inkorini ketma –ket qo’llash so‘roq gapni hosil qiladi.

Masalan: 你能不能帮助我? Nǐ néng bùnéng bāngzhù wǒ? *Sen menga yordam bera olasanmi?*

4. Hatti- harakatni davomiyligini yoki tugallanganligini ifodalash uchun modal fe’llarga “了”, “过”, “着” kabi suffikslar qo’shilmaydi. Ammo asosiy fe’llardan keyin qo’yilishi mumkin. Masalan,1. 我 昨天吃了 一个苹果 Wǒ zuo’tiān chīlē yǐgè píngguǒ . *Men kecha olma yedim*. Bu amalga oshirilgan ish- harakatni bildiradi. 2. 我 现在 正 吃着 苹果 呢! Wǒ xiànzài zhèng chīzhe píngguǒ ne! *Men hozir olma yeymen*. Bu bajarilayotgan holatni bildiradi.

5. Modal fe’llar reduplikatsiyaga uchramaydi.

Ushbu maqola yuzasidan quyidagilarni xulosa qilish mumkin:

1. Semantik xususiyatlariga ko‘ra xitoy tilida modal fe’llar hatti-harakatning ehtimolligi va qobilayatni, shart va zaruriyat, xohish-istak va ruxsat kabi semantik turga bo’linishi aniqlandi, ular qatorida yuqorida sanab o’tilgan semantik turlarga kiruvchi modal fe’llarning sinonimik ma’noga

ega turlari aniqlandi.

2. Grammatik xususiyatlariga ko'ra, modal fe'llar asosiy fe'ldan oldin kelishi, ularni takror qo'llash so'roq gapni hosil qilishi, inkor shakli esa "不"yordamida yasalishi aniqlandi. "了", "过", "着"kabi suffikslar modal fe'llarga qo'shilmasligi va modal fe'llar reduplikatsiyaga uchramasligi ma'lum bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Горелов В. И. Грамматика китайского языка. Москва Просвещение, 1974 г. 134 с.
2. Яхонтов С. Е. Категория глагола в китайском языке. Санкт-Петербург. Издательство МГУ, 2003. -196 с.
3. <http://eastasiastudent.net/china/mandarin/nengyuan/dongci>
4. [www. baidu.com](http://www.baidu.com)

MUHAMMADRIZO ERNIYOZBEK OGAIHY IJOD NAMUNALARIDA TARBIYA
MASALALARI XUSUSIDA

Kalandarova Mavluda Amanbayevna-
UrDU katta o'qituvchisi
+998 94 230 8005

Annotatsiya. Ushbu maqola orqali Muhammadrizo Erniyozbek o'g'li Ogahiyning g'azallari tahlil qilindi. Ulardagi axloqiy qarashlar chuqur izohlandi. Yaxshilik, savob amallar qilish, boriga shukr qilish, ochiqko'ngillik kabi fazilatlar ulug'lanib, ikkiyuzlamachilik, ta'magirlik, birovni haqqini yeyish kabilar qoralandi. Ogahiyning pandnomlarining bugungi kundagi ahamiyati haqida chuqur mulohaza yuritildi.

Kalit so'zlar: tarbiya, ruhiy komillik, ilm-fan, g'azal, vatanparvarlik, g'oya.

Tarbiya masalalari barcha davrlarda Sharq va G'arb olimlari, faylasuflari, ijodkorlari asarlarida o'z ifodasini topib, qadrlanib kelayotgan tushunchalardandir. Farobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Muhammadrizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy, Jaloliddin Davoniy, Muslihiddin Sa'diy Sheroziy, Komil Xorazmiy kabi so'z ustalarining chuqur mantiqqa asoslangan asarlarini kuzatamizmi, yoki V.Ratge, P.Golbax, T.Mar, K.D.Ushinskiy, L.N.Tolstoy, D.Didro, S.Vagotskiy, P.Blum kabi olim-u fozillarimizning tarbiya haqida chuqur mushohadalariga ko'z yogurtiramizmi yuqorida fikrlarimizning isbotini ko'rishimiz aniq, albatta.

Tarbiya – ruhiy komillik demakdir. Ruhiy komillik ahloqiy tarbiyaning inson ongida rivojlanishi bilanoq yuz beradi. Ahloqiy tarbiyada asosiy e'tibor bilim, ma'rifatga qaratiladi. Ahloqiy tarbiyani o'zida shakllantira olgan kishigina mustaqil fikrlay oladi, o'z yo'llini hech kimning ko'magisiz topa oladi. To'g'ri so'zli, yaxshi xulqli, va'daga vafodor, ilm-fan va kasbhunarga ega, vatanparvarlik g'oyalarini o'zida shakllantirgan, xalq va jamiyat faravonligiga o'z hissasini qo'sha oladigan shaxs bo'lib yetishadi.

Tarbiya hamma vaqt xalq orasidagi hodisa, ijtimoiy hayotning doimiy kategoriysi hisoblanadi. Tarbiya shaxsni maqsadga muofiq yo'sinda shakllantirish, unda fazilatlarni tarkib toptirish jarayonidir. Tarbiya tarbiyani amalga oshiruvchilar kutadigan natija mavjudligini talab qiladi. U ikki turdag'i faoliyatni, ya'ni shakllanuvchi va shakllantiruvchi faoliyatini taqazo etadi. Bajaruvchilar tarbiyaning tashkilotchilar, shakllanuvchi faoliyatni bajaruvchilar tarbiyaning yolg'iz yoki jamoviy obyektlari hisoblanadi. Tarbiya ba'zan to'plangan bilimlarni, faoliyat tajribalarini yosh avlodga berishning yo'li sifatida, ba'zan erishilgan ma'naviy madaniyatni qayta tiklash va rivojlanirishning omili sifatida, ba'zan ijtimoiy munosabatlarning alohida shakli sifatida ta'riflanadi. □

Buyuk so'z ustasi, nuktodon, insonparvar Muhammadrizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy ijodida ham tarbiya xususida fikrlar yuritilgan desak hech mubolag'a qilmagan bo'lamic. Buni, ayniqsa, Ogahiyning lirik merosida ko'rishimiz mumkin. Ogahiy lirkasi faqat mavzu ko'laming kengligi, g'oyaviy dunyosining boyligi bilangina emas, ayni zamonda, chuqur fikrlar silsilasining ohori to'kilmagan ifodasini ta'min etgan yuksak badiiy fazilatlari bilan ham diqqatga sazavordir. Ogahiyning har bir ijod mahsulida o'ziga xos orginallik, so'zlar mag'zidagi misli ko'rilmagan sehrni sezishimiz mumkin. Ijtimoiy g'azallari orqali ijodkor insonlarga marhamat qilish, xushmuomala bo'lish, murosa yo'llini tutish, birovning haqqiga hiyonat qilmaslik, yaqinlarga yaxshilik ulashish, Olloh ne'matlarini qadriga yetish, boshqalarga zulm qilmaslik, tilni tiyish, nafsni yengish, ilm o'rganish, halol mehnat qilish va boshqa insoniy fazilatlarga ega bo'lish haqida haqida uqtiradi. Shu bilan birga, ushbu ilmiy meros namunalarida Xiva xonligidagi bo'lib o'tgan o'sha davrdagi xalq qo'zg'alonlari, Eron va Afg'oniston urushi, Buxoro xonligidagi ziddiyatlar, islom dini mazhablari orasidagi keskin nizolar va talato'plar oqibatida xalq boshiga kelgan musibat va fojealarni haqli ravishda tasvirlangan.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov "Yuksak

ma'naviyat – yengilmas kuch” asarida quyidagicha fikr bildirgan edi: “Sarchashmalar buyuk ajdodlarimizning tafakkuri va muddaolaridan boshlanadigan xalqimizning boy ma'naviy qadriyatlari iqtisodiy o'zgarishlarimizning mustahkam poydevori bo'lib xizmat qiladi. Demak, bizning vazifamiz, avvalambor, mana shu ma'naviyatimiz sarchashmalarini va bobokalonlarimizning boy an'analarini davom ettirishdir”. – degan edilar. Haqiqatdan ham, buyuk ajdodlar ilmiy merosini o'rganish, ularni hayotga tatbiq qilish, ularga xos va mos surriyot bo'lib yetishish biz uchun ham farz, ham qarzdir. Ijodkor o'z asarlarida insoniyatni, undagi go'zal va olivjanob fazilatlarni ulug'lagan, ularning aksi bo'lgan g'ayriinsoniy illatlarni qoralagan. Ogahiy badiiy merosi “Taviz ul-oshiqin” (Oshiqlar tumor) nomli devoniga jamlangan. Quyida Ogahiy “Devoni”ga kiritilgan g'azallarni o'rganish orqali, ularni mavzu-mundarijasini yoritishga harakat qilamiz:

Dahr bir gulshandurur, bo'y়i, vafosi yo'q oning,
Jong'a xaz yetkurgudek obu havosi yo'q oning.
Yo'q bahorida hazon osibidin bir dam omon,
Ko'z yumub ochg'uncha faslining baqosi yo'q oning.

Yoki:

Harob o'lsun, ilohi, gunbazi davvor, charxi dun,
Ki, doyim davri kajdur, tavri shumu hay'ati vojun.¹

Yoki:

Har kimki dahr shohlig'in ayladi havas,
Bordur nasib g'ussai fikri jahon ango.²

E'tibor bering, Ogahiyning ma'naviy-ma'rifiy dunyoqarashini tahlil qilar ekanmiz, XIX asrda Xorazmdagi ijtimoiy-madaniy hayotning mutafakkir dunyoqarashining va ma'naviy-marifiy qarashlarining shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri bayonidan boshlashni ilmiy nuqtayi nazardan to'g'ri deb o'ylaymiz. Chunki Ogahiy dunyoqarashini shakllanishida va uning ma'naviy-ma'rifiy qarashlarini mazmunini belgilashda eng muhim omil u yashagan ijtimoiy-siyosiy va madaniy sharoitdir. Darvoqe, har bir mutafakkir bevosita o'zi yashagan hayotdan oziqlanadi, o'z qobiliyati, bilmi, dunyoqarashi asosi va doirasida o'z davri hayotini yoritadi.³ Olam, dunyo, butun borliq haqida Ogahiy mushohadalariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, bularning barchasida zamondoshlarga, elatdoshlarga dav'at yotadi. Ya'ni umrning o'tkinchiligi, bu dunyoga har bir insonning bir kelib ketguvchi ekanligi, barcha noz-ne'matlarning abadiy emasligi, olamning ziddiyatda davom etishi haqida mulohazalarni ilgari surgan. Kimki, faqr elidan bo'lsa, ya'ni faqrlikni o'ziga pesha qilib oladigan bo'lsa, u hamisha bu dunyoning g'am-tashvishlaridan chekinadi. Xokisorlikni o'zingga kasb qilib ol, bu dunyo sen uchun biror narsa qilishga vada bergen emas, deydi ijodkor.

Ilm tahsili suluki ichra solik bo'lg'oli,
Aql piridin damo-dam yetgusi irshod ango.
Ilmdin bebehra el holini bilmak istasang,
Ogahiyning zor holin bilgil istishhod ango.⁴

“Ango” radifli g'azali orqali Ogahiy xalqni ilm olishga, ilm ahli bilan muloqatda bo'lishga chorlamoqda. Erta-yu kech ilmni yod olsang, har yerda har joyda senga yo'ldosh bo'ladi. Agar ilm oluvchilar ichida “solik” bo'lishni istasang, o'zingni ustozingdan har doim ko'proq narsa o'rgatishga o'rgat. Sarf, nahv, matniq ilmini o'rgangin. Shundagina, aqlingga ravshanlashada, ruhingga tetiklashadi. Ustozlaringgiz ilmdan dengiz bino qilishdi. Kalom ilmini qoidalarini ho'p o'rganishdi. Sen ham ularning izidan borgil! Ilm bir xazinadur. U dunyo, bu dunyong ilm bilan obod bo'lg'usidir.

¹ Н.Атаева,, М.Салаева,, С.Хасанов. Умумий педагогика. Тошкент. 2013. 162-бет.

² I.A.Karimov Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent. 2008. 78-bet.

³ Огахий. Мухаммад Ризо. Таъвизул ошиқин. Тошкент. 1960.

⁴ Ўша манба.(522)

Istasang topmoq saodat, ey ko‘ngul,
Shevayi faqr ayla odat, ey ko‘ngul.
Toki hosid bor jahonda qilmog‘on
Orzuyi johi davlat, ey ko‘ngul.¹

“Ey ko‘ngul” radifli g‘azalida ijodkor ko‘ngilga murojaat qilib, bu dunyoda boylik to‘plashni orzu qilma, boyliging senga foyda keltirmaydi, baribir bir kun molingga ham, joningga ham ofat, ya’ni falokat yetadi deydi. Agar senda ortiqcha narsalar bo‘lsa, saxiylik qil, muhtoj xalq vakillariga ber. Shundagina sen savob olasan. Umringni ishratda o‘tkazma. Ko‘rdingku, umrni ishratda o‘tkazganlar qay ahvolga tushganini deydi. Yaxshilik, savob amallar qilish orqali sen, albatta, teskari aylanuvchi falak zulmidan, jafosidan omonlik topasan. Agar kimda-kim dunyoga etak siltasa, boqiylikka ketganda gunohlari kamayur deydi.

Ishq zavqini yetkur jonga har nafas, yo Rab,
Nafs komini bir dam qilma dast, yo Rab.
Jon qushin parafshon qil, tanni aylabon foni,
Kim qilibdur afsurda oni bul qafas, yo Rab.²

“Yo rab” radifli g‘azali insonni iymonli bo‘lishga chorlov vazifasini o‘taydi. Nafsni yengish, haqiqatni yashirmslik, ruhni tetik tutish, lazzatli turmushdan voz kechish, qalbni Olloh yodi bilan mashg‘ul etish, faqlar holidan xabar olib turish, shavfqatli bo‘lish, yaxshi kasb tanlash, hojatbaror kishilarning hojatini chiqarish kabilar ilgari surilgan.

Bo‘lsa har odam qanoat nuridin ravshan zamir,
Ul durur izzat sipehri avjdida mehri munir.
Bog‘lag‘il toatga bel, mayl etma el ta‘zimiga,
Ogahiy, gar haqqa ersang Bandai farmon pazir.³

“Bo‘lsa har odam” matlali g‘azalida Ogahiy fazilatlardan eng ulug‘i bo‘lgan – qanoat haqida gapirmoqchi. Qanoatni “izzat sipehrida mehri munir” deya ta’riflaydi. Agar sen birovdan bir dirhamni ta’mal bilan olsang, qiyomat kelgunga qadar bu olgan qarzingdan qutila olmaysan. Lekin kimgadir bir dirham ehson qilsang, u inson seni ma’muring, sen esa go‘yo unga amir bo‘lasan. Agar johillarning qatoriga qo‘silib qolishni xohlamasang, mol-mulk uchun nokaslarga ta’zim qilma. Yeyishga ovqat topa olmasang ham, birovlarni eshidida boshingni egma, o‘z kuching bilan ozuqa top. Ikki olam ichida rasvo bo‘lishni xohlamasang, qo‘lingdan kelguncha yaxshilik qil. O‘zingni Ollohning mo‘min bandasiman deb hisoblasang, toat-ibodat qilishga bel bog‘la.

Fikrimizcha, Ogahiyning ilm-fan to‘g‘risidagi nasihatomuz fikrlari, ahloqiy-ta’limiy qarashlari ma’rifiy xarakterga ega bo‘lib, bu bebafo meros jamiyatimiz uchun sog‘lom avlodni tarbiyalashning eng muhim muammolarini hal etishga yordam beradi, shubhasiz. Ijodkorning gumanistik qarashlarini tahlil etish shuni ko‘rsatadiki, ma’rifatparvar, zukko, tarixnavis olimning ilm-ma’rifat, ta’lim-tarbiya to‘g‘risidagi fikrlari o‘sha davr tuzumi sharoitida jaholat, nodonlik va savodsizlikka qarshi kurashda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Shuning uchun ham, bu takrorlanmas ijod namunalari bugungi kunga qarar har bir kitobxonga chaqiriq, da’vat vazifasini o‘tab kelmoqda desak, hech yangilishmagan bo‘lamiz!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.A.Karimov Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent. 2008. 78-bet.
2. Н.Атаева., М.Салаева., С.Хасанов. Умумий педагогика. Тошкент. 2013. 162-бет
3. Огахий. Мухаммад Ризо. Таъвизул ошиқин. Тошкент. 1960.
4. X.Ziyoyev. Tarix – o‘tmish va kelajak ko‘zgusi. Toshkent. 2000. 114–115-betlar.

¹ Ўша манба.(313)

² X.Ziyoyev. Tarix – o‘tmish va kelajak ko‘zgusi. Toshkent. 2000. 114–115-betlar.

³ Ўша манба. (112)

OGAHIY TARIXIY ASARLARIDA MA'MURIY-HUDUDIY BO'LINISH BILAN BOG'LIQ IJTIMOIY-SIYOSIY LEKSIKA

*Kalandarova Mayluda Amanbayevna –
UrDU katta o'qituvchisi
+998 94 230 8005*

*Kalandarova Moxira Amanbayevna –
Urganch shahridagi 19-son umumati'l'm
mektebi o'qituvchisi
+998 99 964 8576*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ogahiy asarlarining lingvistik jihatdan o'rganish, uning til xususiyatlarini batafsil yoritish maqsad qilib olingan. Ogahiy asarlaridagi ma'muriy-hududiy bo'linish bilan bog'liq ijtimoiy-siyosiy leksikalar birma-bir yoritilgan. Ularning sinonimlari, grammatik ko'plikda qo'llanishi izohlab berilgan.

Kalit so'zlar: tarixiy asarlar, mamlakat, viloyat, tuman, qal'a, muzofot, yurt, shahar

O'zbek millati dunyoning barcha xalqlariga ham nasib etavermagan katta ma'naviy merosga ega. "Beshafqat davr sinovlaridan omon qolgan, eng qadimgi tosh yozuvlar, bitiklardan tortib, bugun kutubxonalarimiz xazinalarida saqlanayotgan yigirma mingdan ortiq qo'lyozma, ularda mujassamlashgan tarix, til va adabiyot, san'at, siyosat, falsafa, tibbiyot, matematika, fizika, kimyo, astronomiya, me'morchilik, dehqonchilikka oid o'n minglab asarlar bizning beqiyos ma'naviy boyligimiz, iftixorimizdir"¹.

Biror xalqning muayyan sohada erishgan yutuqlari o'sha xalq tilining leksikasida o'z aksini topadi. Shu ma'noda o'zbek tili leksikasining salmoqli va ko'pqirraligi ajdodlarimizning ilm-fanning turli sohalarida peshqadam bo'lganliklari hamda jahon ijtimoiy-siyosiy hayotida muhim o'rinn tutganliklari bilan izohlanadi.

Ogahiy asarlarini lingvistik jihatdan o'rganish hanuzgacha dolzarb muammoligicha turibdi. Ogahiy asarlari til xususiyatlariga bag'ishlangan ilk maqola S. Dolimov tomonidan e'lon qilingan². Ushbu maqolada olim Ogahiyning omonim va sinonim so'zlardan foydalanishdagi poetik mahoratini ochib beradi.

Tilshunosligimizda XI-XIV asrlar yozma yodgorliklari tilidagi ma'muriy-hududiy bo'linishni ifodalovchi ijtimoiy-siyosiy so'zlar maxsus tadqiq qilingan. Ogahiyning tarixiy asarlaridagi ma'muriy-hududiy bo'linish bilan bog'liq so'zlar tadqiq qilingan davr yozma yodgorliklari tilidan keskin bo'limasa ham farq qiladi. Ogahiy tarixiy asarlarida ma'muriy-hudududiy bo'linish bilan bog'liq quyidagi so'zlar uchraydi:

Mamlakat – davlat, mamlakat:

Qasdi edi mamlakat oroyishi,

Komi edi xalqning osoyishi.

UShbu so'z solnomalar davomida ayrim o'rinnarda viloyat ma'nosida ham ishlatilgan: ... yakshanba kuni ul hazrat livoyi nusrathavoni Xazorasb mamlakatidin mutaharrik va shuqqakusho qilib...

Shuningdek, *mulk* va *davlat* so'zлari ham mamlakat so'zining sinonimi sifatida ishlatilgan:

Qilib tadbir-u qo'shish ehtimomin,

Tuzatdi mulk-u davlat intizomin.

Asardan joy olgan quyidagi parchada *vatan* so'zi ham umumiste'moldagi ma'nosи, ham ma'muriy birlik ifodalovchi ijtimoiy-siyosiy so'z sifatida ishlatilgan:

Kishikim, yamonlig' erur shevasi,

Kelur har nafas boshiga yuz balo.

¹ Ўша миба. (339)

² Ўша манба. (96)

Jaloyi vatan aylab ani falak,
Qilur g'urbat anduhiga mubtalo.

Asardagi ushbu parcha mansub matn mazmuni “vatandan judo bo‘lish”¹ mazmunidagi jaloyi vatan birikmasini “mamlakatdan badarga qilinish” ma’nolarida ham tushunishni taqazo qiladi.

Davlat, mamlakat ma’nolarini ifodalovchi so‘zlardan yana biri ayolatdir. Hozirgi kunda arab va fors tillarida shtat mazmunini ifodalovchi bu so‘z Ogahiy va boshqa o‘zbek adiblari tilida mamlakat, davlat ma’nolarini anglatgan.

“Navoiy asarlari tilining izohli lug ‘ati”da ushbu so‘zning iyolat shakli ham borligi qayd etilgan². Ogahiy tilida ham bu so‘z mamlakat ma’nosida ko‘zga tashlanadi:

Boxon shoh ayolat taxtida mutamakkin bo‘ldi.

Viloyat – mamlakatning ma’lum ma’muriy bo‘lagi, boshqaruvi tizimi bevosita xonlik ixtiyorida bo‘lgan hudud:

Muhammad Solih shayxni Marv viloyatiga nomzod qildi.

Kavkabi podshohiy va dabdabayi nomutanozi bilan Xazorasb viloyatig‘a vorid bo‘lub...

Ogahiy tarixiy asarlarida ulus so‘zi viloyatning, ayrim o‘rinlarda mamlakatning sinonimi sifatida ham ishlatilgan:

Mazkur bo‘lg‘on ulus (Dashti Qipchoq)ning hokimi farmonravosi erdi. Shuningdek, bu so‘zning fuqaro; aholi ma’nosida ham ishlatilganini kuzatamiz:

Savlatidin larza yer arkonig‘a,

Haybatidin ru’sha ulus jonig‘a.

Chun shohzodayi muallamakon Oqdarband ulusin ko‘chirib, Saraxs jonibig‘a ravon qildi.

Viloyat mazmunidagi ma’muriy birlik ifodalovchi so‘zlarning yana biri *muzofotdir*. Ushbu so‘zning ijtimoiy-siyosiy leksikaga mansublik kasb qilishiga “qo‘sish olingan” tarzidagi lug‘aviy ma’nosi asos bo‘lgan. Demakki, dastlab mamlakatning asosiy hududiga qo‘sish olingan yerlar muzofot deb atalgan va keyinchalik ma’no kengayishi mazkur so‘zning ma’muriy birlik mazmmuniga olib kelgan: Saraxs muzofotidindur, sipohi nusratpanoh kunjoyishiga loyiq arz va umqi ko‘ngul xohishig‘a muvofiq bir sangari vus’at asar hafr qildurubdur.

2. Ogahiyda mazkur so‘z ba’zi o‘rinlarda qo‘shti o‘zbek xonliklariga nisbatan mamlakatning ma’nodoshi sifatida ishlatiladi: ...viloyat (Buxoro) hokimi Bahodirxon...

Viloyat so‘zi XI asrdayoq “Qutadg‘u biling”da mamlakat, davlat ma’nosida ishlatilgan.

Tuman so‘zi mamlakatning bir ma’muriy bo‘lagi, hudud nuqtai nazaridan hozirgi vaqtdagi tumanga teng birlik. Tobe’ esa mamlakatga qaram qilingan hududlar ma’nosini beradi va uning ko‘plik shakli tavobe’otdir. Tuman so‘zining ko‘plik shakli tumanot tarzida ishlatilgan: To‘qquz oydin so‘ng oning inisi Bahodirxonim, jam qilib va Buxoro tavobe’otin dag‘i taxti hukumatig‘a kirguzib, ko‘p cherik bila kelib Buxoro shahrin qabodi.

Yurt so‘zi esa mamlakat ma’nosini berishi turkiy tillarning ko‘pchiligiga xosdir. Buni Ogahiy tilida ham kuzatamiz: Umarxonni yurtdin ixroj qilib, Xo‘qand viloyatig‘a yubordi. Xorazm yodnomalarida bu so‘z yurt; aholi yashaydigan joy; vatan ma’nolarida qayd etilgan. Ushbu ma’nolar Ogahiy tarixiy asarlar leksikasiga ham xos: ...Xorazm mamolikining bir tarafidin yer va yurt tiladilar.

Shahr – shahar. XIX asrda ham shaharlar atrofi mudofaa devorlari bilan o‘ralgani uchun qal‘a va shahar so‘zleri qo‘llanishida deyarli farq bo‘laman: kamolud-davla vaddunyo Muhammadnazar inoqkim, Xivaq shahrida nayobat tariqasi bila qolib erdi...

Qal‘a va balda so‘zleri ham shu turdag‘i so‘zlardan hisoblanadi. Ogahiy tarixiy asarlarida ularning ko‘plik shakllari qilo va bilod ham ishlatilgan: ...atrof va aknogfdagi qilo va bilod hokimlari... Qilo qal‘aning siniq ko‘pligi bo‘lsa, to‘g‘ri ko‘pligi eski o‘zbek tilidagi qal‘ajot shaklida ishlatilgan: Jom julgasining qal‘ajotidin Umg‘on otlig‘ qal‘akim, qizilbosh xaylining maskani va irtidod ahlining ma’mani erdi... Ularga sinonim sifatida kent so‘zi ham ishlatilgan:

To‘ldi bori kentu dashtu sahro,

¹ Ўша манба. (165)

² Karimov I.A. “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q” – Toshkent: Sharq, 1998. – B.3

Yetti unidin falakka g‘avg‘o.

Ogahiy tarixiy asarlarida diyor, mavze so‘zлari muayyan ma’muriy hududni anglatmasa ham, aholi yashaydigan joy ma’nosida qishloq, tuman so‘zлariga ma’nodoshlik kasb etgan: ...hazrati podshohi karamdastgoh Oqdarband eliga marhamat va shavqat ko‘rguzib, Zey diyorida yer berib, barchasin ul maze’da mutamakkkin qildi.

Qishloqning Ogahiy tarixiy asarlarida harbiy soha so‘zi ma’nosidan tashqari hozirgi o‘zbek adabiy tilidagi kabi ma’muriy birlik ma’nosini ham uchratamiz: Ul qishloqda (Saraxsdagi qishloqlarning birida) ellik kun iqomat masnadida istirohat ko‘rguzdi...

O‘zbek tili tarixiy leksikasida el so‘zining ijtimoiy-siyosiy ma’nolari xususida H.Dadaboyev mufassal ma’lumot bergen. “Riyoz ud-davla”da qo‘llanilgan bu so‘zning ma’muriy birlik sifatidagi ma’nosi qishloqqa to‘g‘ri keladi: (oqdarbandliklar) holo bir ulug‘ el bo‘lub o‘lturubdurur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q” – Toshkent: Sharq, 1998. – B.3
2. Ogahiyning tarixiy asarlari leksikasi // A.O’rozboyev. Toshkent. 2013.
3. Dolimov S. Ogahiy poeziyasida omonim, va sinonim so‘zlar // O‘qituvchilar gazetasi. 1957.
4. Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. Tom I. Toshkent: Fan. 1983. – B.45

ҚАЗАҚ ТИЛИНДЕГИ САНЛЫҚЛАР АРҚАЛЫ ЖАСАЛҒАН ЭТНОФРАЗЕОЛОГИЗМЛЕР

(*PhD*) Адилова Гүлшат Ағытаевна

Бердақ атындағы ҚМУ доценти

+998975004307

gulshat-adilova@mail.ru

Матваниева Зульфия Пирлепесовна

Бердақ атындағы ҚМУ 1-курс магистранты

Аннотация: Мақалада қазақ тилиндеги санлықтар арқалы жасалған этнофразеологизмлер ҳаққында сөз етилген. Санлықтар тек ғана мөлшерлік мәнінде емес ал халықтың үрпәдеттери менен салт-дәстүрлерин билдириүде актив қолланылатуғынын конкрет мысаллар арқалы дәлилленген.

Таяныш сөздер: санлықтар, санлықтардың этнофразеологизм жасаудағы символлық сипаты, бир, үш, жети, тоғыз, қырық санлықтары арқалы жасалған этнографизмлер.

Сан атамалары затларды бири-биринен айырып таныұдың, өзин қоршаған дүньяны танып-билиүдин тиллик көрсеткиши болып табылады. Санлықтардың гейпаралары өзиниң туұры мәниси менен бирге аўыспалы мәнінде де актив қолланылады. Бул әсиресе фразеологизмдердин қурамынан айрықша байқалады. Қазақ тилиниң санау системасында халықтың қәсийетли деп есапланатуғын, символлық мақсетте танылатуғын санлары бар. Будан санлықтардың белгили бир халық мәденияттыңдағы өзинлик орны анық байқалады. Санлықтардың символлық мәнисине байланыслы қазақ фразеологиясын изертлеүши алым I.Кеңесбаев былай дейди: Турақты сөз дизбеклериниң бираз бөлігі жети, үш, тоғыз, қырық сыйқылдық санлықтардың дөгерегинде топланып жүреди. Бул сөздердин белгили бир дизбек, турақты дизайндерге таяныш болыу себеби халықтың ерте дәүірдеги угым-түснеги менен, салт-санасы менен байланысып атыр. Олар белгили бир нәрсени, қубылыстардың мәнилик символы ретинде қолланылатуғын сыйқылдығы»[1:612].

Биз жумысымызда қазақ халқының түснегинде қәсийетли, киелі деп саналатуғын гейпара санлықтардың этнофразеологизм жасаудағы хызметтери ҳаққында сөз етпекши миз.

Бир саны көплеген турақты сөз дизбеклериниң жасалыуына тийкар болған. Бул сөзимизге тилемиздеги бир құдайға сыйынды, бир тұңлиқ астында тұтин тұтетти, бир бет, бир жағадан бас, бир женнен қол шығарды, он сегиз мың әлемди бир тарының қауызына сыйғызыў ҳәм т.б. дизбеклері дәлил. Сондай-ақ бир саны тилемизде Алла сөзи менен ғана тиркесип, адам баласына байланыслы болғанда оңлы, дұрыс ҳәрекет ретинде түснегілмейди. Сонлықтан «жалғызлық бир Аллаға жарасады» дейди.

Үш – этномәдений системада күтә әхмийетли сан болып есапланады. Қазақ ескиликлериндеги санлар системасын изертлеген К.Дүсіпбекова тийкарынан әлемниң үш бирлигин – жоғарғы, ортағы ҳәм төменги – өткенди, ҳәзиргини ҳәм келешекті билдиреди деп көрсетеди [2:67]. Ер гезеги үшке дейин деп, әр нәрсениң таныұ, жетилиў ўақытын үш саны менен өлшейди. Усы ўақыт аралығы бир нәрсениң болыу, болмау нәтийжесин көрсетеди. Үш қайнаса сорпасы қосылмайды, үш уйықласа ойда жоқ деген фразеологизмлер де усыдан пайда болса керек.

Қазақ мәденияттың төрт санының турақты пүтилкіти билдиретуғыны: «төрт арыстың баласы», «төрт аяғы тен», «төрт көзи туўел», «төрт қубыласы түгелленди», «төрт тұлиғи сай болды» деген дизбеклерден айқын көринеди.

Жети санына байланыслы көзқарас халық арасында қәлиплескен салт, нызам болып кеткен. Оған жети атадан өткеннен кейин ғана қыз алысыў дәстүри мысал бола алады. Араға жети атанды салып, қуда түсіў дәстүри әсирлер бойы сақланып келген. Ўақыт өте келе алыс-жақынлықтың өлшеми де усы жети менен өлшенип, әр руўдың адамы өзиниң

жети атасын билийі шәрт деп есапланған. Тилимиздеги жети атасынан түк көрмеген, жети атасына питпеген, жети атасынан көргени қорлық, жети журттың тилин биледи деген фразеологизмлер қурамындағы жети санының мәнисин I. Қенесбаев «о баста», «ертеден», «шексиз» мәнилери менен байланыслы деп көрсетеди [1:613]. Сондай-ақ қазақ тилиндеги жетисин бериў фразеологизми қайтыс болған адамның артын күтиў, ас-абатын бериў мәнисинде қолланылады. Адам қайтыс болғанына жети күн толғанда садақа береди, оны еске алышу ушын халықты жыйнап, ас береди. Усы үғымлар тийкарында жети нан қудайы, жети шелпек, жети тыйын садақа фразеологизмлери қәлиплескен.

Наурыз гөҗениң жети түрли нәрседен жасалыўы да жети санының қәсийетлилиги менен байланыслы. Ол жақсылық, молшылық пенен өнимлилик, сәтлиликтің символы. Қазақтың дәстүрли таным түснингинде орныққан жети ата, жети журт, жети қат көк, жети қат жер, жети баслы дәў, жети ғәзийне, жети нан ҳәм т.б. этнофразеологизмлер бар. Буның ҳәммеси де ең кийели, ең шегине жеткен, ең үлкен, ең күшли деген мәнилдерде қолланылады.

Халқымызда тоғыз санына байланыслы да биршама түсніклер бар. Мысалы, бурынғы қазақ дәстүринде қызы турмысқа шыққанда бир неше тоғыздан жасаў жасайтуғын, сондай-ақ, ағайин арасында үлкен даў-жәнжел болғанда да айыпты тәрепке бир неше тоғыздан айып салатуғын болған. Ең баслысы тоғыз санын ҳұрметлеў баланың ана курсағында тоғыз ай, тоғыз күнде раўажланып, дұньяға келетуғынлығынан болса керек.

Тилимизде тоғыз турып, тоқсан толғанды, тоғыз айып тартты, тоғыз жолдың торабы, тоғыз қатынның толғағы қатар келди, тоғыз қырлы, тоқсан сырлы турақты дизайнеклері менен тоғыз толыққанлылық, тутаслық символы болып табылады деп топшылауға болады.

Сан атамаларының ишинде қазақ халқы ушын қәсийетли сан – қырық. Қырық санының қәсийетлилиги де, кийелилиги де, баланың ана курсағында қырық ҳәпте болыўына байланыслы. Баланы қырық күннен кейин қырқынан шығарып, қырық қасық суўға шомылдырады. Қайтыс болған адамның қырқын бериў де усыған байланыслы деп ойлаймыз. Ерте дәўирлердеги үлгениң салтында да отыз күн ойын, қырық күн тойын жасаганлығы фольклорлық шығармалардан белгили.

Түркій халықтарының көпшилигинде жаңа туўылған нәрестени қырқынан шығарыў дәстүринде қырық ожаў я қырық қасық суў менен шомылдырады. Сондай-ақ, ертеклерде қырық күн тойын тойлады, ханың қырық ўәзири болыпты, қырық күн жол жүріпти сыйқыл фразеологизмлер көп айтылған.

Қазақ тилиндеги қырық санлығы менен байланыслы қырықтың бири – Қыдыр, ҳаял қырық жаңлы, қыздың қырық жаны бар, қызға қырық үйден тыйыў сыйқыл нақыл мақаллар, фразеологизмлер бул саның кийели екенлигин көрсетеди.

Жүўмақлап айтқанда, халық түснингинде санлықлардың этнолингвистикалық мәниси күтә зор екенлигин көрип отырмыз. Улыўма туўысқан түркій халықтарының өмириндеги қәсийетли санлар арқалы жасалған этнофразеологизмлерди топластырып, олардың символлық хызметин анықлаў, этнолингвистикалық анализ жасаў ҳәзирғи күндеги актуаль мәселелердин бири екенлигин атап өткимиз келеди.

Пайдаланылған әдебиетлар дизими:

1. I. Қенесбаев Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. –Алматы. Ғылым. 1977. 712-б.
2. Ахметжанова Ф.Р., Дүсіпбаева Қ.С. Қасиетті сандар қатысқан қазақ ескіліктері. –Алматы. Өскемен. 2001ж. 112-б.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ҚАЗАҚЛАРЫ ТИЛИНДЕГИ БАЛА ТӘРБИЯСЫНА БАЙЛАНЫСЛЫ ЭТНОГРАФИЗМЛЕР

(PhD) Адилова Гулшат Агытаевна

Бердақ атындағы ҚМУ доценти

+998975004307

gulshat-adilova@mail.ru

Казикулова Турсынай Тажибаевна

Бердақ атындағы ҚМУ 1-курс магистранты

Аннотация: Мақалада Қарақалпақстан қазақлары тилиндеги бала тәрбиясына байланыслы этнографизмлер ҳақында сөз етилген. Жергилики қазақлар тилинде актив қолланылатуғын тусаў кесиүй, аласлаў, жиіенлик етиў сыйқылы этнографизмлерге лингвистикалық анализ жасалған.

Таяныш сөздер: шаңрақта бала тәрбиясына байланыслы этнографизмлер, тусаў кесиүй, аласалау, жиіенлик етиў т.б.

Қайсы халықта болса да жаңа шаңрақ құрылғаннан кейин ата-ана перзентли болыұды әрман етеди. Себеби, перзент – өмирдин даўамшысы, шаңрақтың қуўанышы болып табылады. Шаңрақта бала тәрбиясы айрықша орынды ийелеп, баслы ўазыйпа болып есапланады ҳәм бул ўазыйпа тек шаңрақ ғана емес, ал жәмийет, мәмлекет тәрепинен де айрықша дыққат аўдарылады. Қарақалпақстан қазақлары тилинде бала тәрбиясына байланыслы этнографизмлер көплеп ушырасады. Жұмысымызда олардың гейпараларына этнолингвистикалық анализ жасауды мақсет етип алдық.

Tusaў кесиүй – жаңа жүрип баслаған баланың аяғына жип байлап кестиретуғын дәстүр ямаса ырым. Бул дәстүр – халыққа әзелден белгili болып, баланың өсиүине ҳәм дәслепки қәдем басыуына байланыслы кең тарқалған үрп-әдеттердин бири. Бунда баланың faz-faz басып жүргеннен кейин «көп суринбесин, жолы ашық болсын, аяғы тусалмасын» деп еки аяғына безелген жип байлап қояды. Бул – бүгінгі күнде үлкен дәстүрге айналып баратыр. Жас баланың аяғын басып жүре баслауы «тәй-тәй» лексемасы арқалы да айттылады. *Tusaў кесиүй*, тийкарынан, ырым сыпатында қолланылып келген. Себеби, баланың тусаўын шаққан, зийрек, ақыллы, өнерли, тик, жарасықлы жүретуғын адамға кестиретуғын болған. Тусаўы кесилген баланың психологиялық жақтан рауажланыў өзгешеликleri де сол тусаў кескен адамға уқсайды деген түснік бар. *Tusaў кесиүй* еки усылда алып барылады: 1) тусаўын жасы үлкен, абырайлы адамларға кестирий; 2) тусаўын 10-15 жастағы зийрек, жуўырғыш, тил алғыш жас балаларға кестирий.

Тусаў кесетуғын адам баланың аяғын байлап, «аяғың жецил болсын, жуўырғыш болғайсан» деген тилек пенен жиптиң ортасынан кеседи ҳәм тусаў кесетуғын адамға сыйлық (сарпай) бериледи.

Жергилики қазақ, қарақалпақ халықлары ала жипке кийели деп қарап, айрықша дыққат аўдарады. Биреўдин ала жибин атламаў деген сөз кисиге қыянат жасамаў мәнисинде қолланылады. Адамлардың бирин-бири көрместей болып аразласыўын сүўретлеп айтқанда ала жиити кесисти дейди, яғнай тусаў кесиүй дәстүринде ала жиити пайдаланыў бала ер жеткенде биреўдин ала жибин атламасын, қыянет ислемесин деген тилемек билдиреди. Екиншиден, дұньяның өзгерип, аўысып, қараңғылықтың күн менен түнниң аўысыўын, тиршликтің ағы менен қарасы, жақсылық пенен жаманлықтың гезеклесип отыратуғынлығын билдирген. *Tusaў кесиүй* – ҳәзирғи күни тек ырым емес, бала өмириндеги үлкен той, ата-ананың мәртебели ўазыйпаларының биреўи болып есапланады.

Аласлаў. Бул сөз диний исенимлерге байланыслы пайда болып, ол «хәмме жаман нәрселерден баланы узақта усладау» дегендеги билдиреди. Мысалы: Алас, алас, бәледен алас, Алас, алас, дертиңнен алас.

Р.Г.Ахметьеванов алас сөзин Орта Азия, Сибирь, Казань татарларының тилинде «бәхәрде

от жағып, үстинен секириў, яғнай аласлаў, ҳәмме жаманшылықтан тазарыў» деген мәниде қолланылатуғының көрсеткен ҳәм *алас* сөзин улыўма қыпшақлардың алаш ураны менен байланыстырады. Сондай-ақ, оның пикиринше, *алас* сөзи парсы тилиндеги *ал* – «от, жалын» сөзинен шыққан, ол отқа табыныў менен байланыслы шыққан «от» деген түснікти аңлатқан. Ал, *аласлаў* сөзиниң еки мәниде қолланылатуғының көрсеткен: 1) «аўырыұды от пенен ушықладап емлеў, ески исеним бойынша жаман күшлерди қуўыұдың ырымын ислеў»; 2) «қылмысы бар адамды жазалаў, масқаралаў»[1:67].

Жиіенлик етиў этнографизми жиіен балалардың дайыларының үйинен қәлеген нәрсесин рухсатсыз алып кетійине байланыслы пайда болған. Этнографизм қурамындағы жиіен сөзи қазақ, қарақалпақ, өзбек халықтарында туұысқан ямаса урыўлас қыз апаларының ямаса қарындасларының балалары. Жиіен сөзи туұысқанлық атама сыпатында түркій тиллердин дерлік ҳәммесине тән болып, айырымлары фонетикалық өзгешеликтерди есапқа алмағанда, оның лексикалық мәниси бирдей. М.Мирзаев өзбек тилинде жиян сөзи «апасиңлилердин ҳәм аға-инилердин перзентлери» деген түснікти аңлатады, басқа түркій тиллерде өзиниң туұра мәнисинен басқа «қақлық, шаұлық» ҳәтте яқут тилинде «туұысқан аға ҳәм апалардың перзентлери» мәнисин аңлатыўы мүмкін[2:53], – деп көрсетеди. Бир қатар илимий мийнетлерде жиіен атамасының ески тарихқа ийе екенлигі ҳаққында пикирлер билдирилген. Ҳәтте, бизге белгili алымлар оның түркій тиллердеги вариантылары тиімдегі анықталғанда анлаут даўыссызы д-ж// дж-дъ-ч-с-й арқалы пайда болғанлығын айтады[3:51].

Бул сөздин түркій тиллердеги фонетикалық өзгешеликтери монғол тиллеридеги эсэ, зэй (бурят), зэ (калмақ) түрінде ушырасады[4:82]. Тунгус-манчжур тиллеринде эса же (зэ) түрінде қолланылады[5:99]. Жоқарыда көрсетилген әдебияттарда жиіен атамасының аңлататуғын мәниси бирдей болып қолланылып, оның этимологиясы ҳаққында анық пикирлер көрсетилген. Тек Б.Османалиева өзиниң мийнетинде жиіен атамасын қоспа сөз деп, тунгус-манчжур тиллеридеги жиіен сөзи апалы-синилердин баласын аңлатыўшы же (-зэ) ҳәм усы тилде синоним сөз сыпатында «жиіен» мәнисин аңлатыўшы ини сөзи менен биригип же-яна- «жиіен» мәнисин аңлатады деп көрсетеди[6:43].

Усы пикирди тастыйықлаў ушын Л.А.Покровская түркій тиллердеги жиіен, йеган (же-яна) сөзлеридеги әдебияттарын бириктириў ушын г даўыссызын қосыў арқалы пайда болған. Сөз басындағы даўыссыз ж/з/й болып өзгерген деген жуўмақта келген[5:99]. Сондай екен, жиіен атамасы этимологиялық жақтан түркій, монғол, тунгус-манчжур тиллери ушын ортақ сөз екенлигин көремиз. Жергиликли халықтар тилинде туұысқанлық атамасына (жиен) сөз жасаўшы -лик аффикси жалғаныў арқалы жиіенлик дөрөндө сөзи жасалып, оған ҳәрекет атын билдириетуғын етиў көмекши фейили қосылыў арқалы жиіенлик етиў этнографизми жасалған.

Қазақларда нәрестениң дүньяға келийі ҳәм оның тәрбиясына байланыслы халықтың бир неше әсирлик тәжирийбеси менен ески исенимлерге тийкарланған ҳәр түрли салт-дәстүр ҳәм үрп-әдетлери қәлиплескенлигин көремиз. Солардың көпшилиги Қарақалпақстан қазақлары тилинде жергиликли қарақалпақ, өзбек тиллеринин тәсири арқалы гейпара өзгешеликтери менен жумсалады.

Пайдаланылған әдебияттар длизими:

1. Ахметьянов Р.Г. Общая лексика духовной культуры народов Среднего Поволжья. –М.:Наука, 1981. –С. 67.
2. Мирзаев М. Узбек тилининг Бухоро группа шевалари. – Ташкент: Фан,1965. –Б. 53.
3. Поливанов Е.Д. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык. –Ташкент: Фан, 1933. –С.51.
4. Бикбулатов Н.В. Башкирская система родства. –Москва:Наука,1981. –С. 82.
5. Покровская Л.А. Термины родства в тюркских языках// Исторические развития лексики тюркских языков. –Москва: Изд-во АН СССР, 1961. –С. 99.
6. Османалиева Б. Қыргыз тилиндеги тууғанчылыкка байланыштуу кәэ бир сөздөрдүн этимологиясы жөнүндө//Тюркологические исследования. –Фрунзе: Илим. 1983, –С.43.

XITOY TILIDA MA'NOSI BO'YICHA HOSIL BO'UVCHI BOG'LOVCHILAR TAHLILI

Jumamurodova Mavluda
O'zDJTU Filologiya fakulteti
Sharq tillari kafedrasi
Filologiya va tillarni o'qitish
xitoy tili yo'nalishi 2-bosqich
222-guruh talabasi
+998997955645
Ilmiy maslahatchi: f.f.n., dotsent S.A.Nosirova

Annotatsiya. Mazkur maqolada bog'lovchilar haqida qisqacha ma'lumot berilgan va ma'nosi bo'yicha hosil bo'uvchi bog'lovchilarning qo'llanilishi va turlari tahlil qilingan.

Tayanch so'z va birikmalar: bog'lovchi, biriktiruv, zidlov, bo'linuv, tenglashtiruvchi, maqsad, sabab, shart, to'siq va solishtiruvchi bog'lovchilar.

Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab har bir sohaga ulkan e'tibor qaratildi shu bilan bir qatorda ta'lim sohasida ham tub burilish yuz berdi. Yurtimizda uzlusiz va uzyiylik tamoyillariga tayangan ta'lim tizimi yaratilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi jamiyatda ma'naviy va intellektual salohiyatga ega bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalash, davlatimizning ijtimoiy va ilmiy-texnik taraqqiyotini takomillashtirish omili sifatida ishlab chiqarishning barqaror rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir. Mamlakatimiz va Xitoy aloqalarining bugungi kunga kelib tobora rivojlanib borishi xitoy tilini o'rghanishga chuqur zaruriyat keltirib chiqarmoqda. Xorijiy tillarni chuqur o'rghanish, mazkur tilni mukammal egallagan mutaxassislarini tayyorlash va tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalasi bo'lmoqda desak mubolag'a bo'lmaydi. O'rghanilayotgan til filologiyasiga kirish (xitoy tili) fanidan o'quv-uslubiy majmuasida¹ Rus Xitoyshunos olimi Gorelov Xitoy tilidagi bog'lovchilarni o'rghanib, ularni 3 ta katta guruhga ajratadi. Mazkur maqolada ma'nosi bo'yicha hosil bo'uvchi bog'lovchilarga to'xtalamiz. Xitoy va O'zbek tillarida bog'lovchilarning grammatik xususiyatlarini tahlil qilish mazkur maqolaning obyektidir.

So'zlarni va gaplarni bir-biriga bog'lash uchun xizmat qiladigan yordamchi so'zlar bog'lovchi deb ataladi.²

Ma'nosi bo'yicha hosil qilinuvchi bog'lovchilar quyidagi turlarga bo'linadi. Har bir tur o'zining sintaksis xususiyatiga ega.

Biriktiruvchi bog'lovchilar: 和 hé, 并 bìng -va, ham; 而且 érqiě va, va shunga ko'ra; 不但。。。并且 bùdàn。。。bingqiě, 不仅。。。而且 bùjīn。。。érqiě - nafaqat.... balki, nafaqat....biroq va shunga ko'ra va boshqalar. Bu bog'lovchilar gapning uyshuq bo'laklarida va bog'langan qo'shma gaplarda ishlatiladi.

我去阅览室看书和画报。

Wǒ qù yuèlǎnshì kàn shū hé huàbào.

Men o'quv xonasiga kitob va rasmlı jurnal o'qishga boraman.

Zidlovchi bog'lovchilar: 但 dàn, 但是 dànsì, 可是 kě shì, 然而 ránér-ammo, lekin, biroq; 不是。。。而是 bùshì。。。érshì - yo'q.....biroq va boshqalar.

Bu bog'lovchilar gapning uyushiq bo'laklarida shuningdek bog'langan qo'shma gaplarda ishlatiladi.

我听说过这个名字,可是不知道是谁。

Wǒ tīngshuō guò zhège míngzì kěshì bù zhīdào shì shéi.

Men bu ismni eshitganman, lekin kimligini bilmayapman.

Tenglashtiruvchi bog'lovchilar: 如果。。。则 rúguō。。。zé, 如果。。。那么 rúguō。

¹ Dolimov S. Ogahiy poeziyasida omonim, va sinonim so'zlar // O'qituvchilar gazetasi. 1957.

² Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. Tom I. Toshkent: Fan. 1983. – B.559.

。。nàme - agar.....o'sha; 不是。。。就是 bùshì。.. jiushi, 不是。。。便是 bùshì。
。。biànsì - agar yo.....o'sha va boshqalar. ¹Bu bog'lovchilar gapning uyshuq bo'laklarda va bog'langan qo'shma gaplarda qo'llaniladi.

如果觉得这本书难,那么就换一本。

Rúguō juéde zhè běn shū nán, name jiù huàn yì běn.

Agar bu kitobni murakkab deb bilsang, u holda boshqasiga almashtir.

Maqsad bog'lovchilari: 为 wèi, 为了 wèile, 为的是 wèideshi, 以 yǐ, 以便 yǐbiàn - uchun, nimadir uchun va boshqalar. Bu bog'lovchilar ergashgan qo'shma gaplarda va gaplarning ergashgan qismi bilan qo'llaniladi.²

大家现在努力工作,为的是以后生活得更好。

Dàjiā xiànzài nǔlì gōngzuò, wèide shì yihòu shēnghuo 'dé gènghǎo.

Keyinchalik hayotligi yana ham yaxshi bo 'lishi uchun, hamma hozir tirishqoqlig bilan ishlayapti.

Shart bog'lovchilari: 要 yào, 若 ruò, 倘 tǎng, 要是 yàoshi, 若要 ruòyào, 倘然 tāngrán-agar, agar bo'lganda; 如果 rúguō agar haqiqatda; 倘使 tāngshǐ, 假如 jiārú-agar, taxmin qilinsa; 既然 jírán agar, agar yaqinda; 就是 jiùshì agar xatto; 即使 jíshí xatto agar yo'l qo'yilsa; 只要 zhǐyào agar faqat; 如。。。则 rú。。。zé, 要是。。。那 yàoshi。。。nà, 如果。。。那么 rúguō。

。。nàme - agarda.....o'sha; 既然。。。于是 jírán。。。yúshì agar.....o'sha va boshqalar.

Bu bog'lovchilar ergashgan qo'shma gaplarda va gaplarning ergashgan qismi bilan qo'llaniladi. 要是不想今天去,那(么)就明天去吧。

Yàoshi bù xiǎng jīntiān qù, nà (me) jiù míngtiān qù ba.

Agar bugun borishni hoxlamasang unda ertaga bor.

Solishtiruvchi bog'lovchilar: 像 xiàng, 好像 hǎoxiàng, 仿佛 fǎngfú-xuddi; 如同 rúto'ng xuddi, go'yoki; 与其 yǔqí ko'ra; 像。。。似的 xiàng。。。shìde, 仿佛。。。似的 fǎngfú。。。shìde xuddi, go'yo; 好像。。。一样 hǎoxiàng。。。yīyàng - xuddi, aniq va boshqalar.

Bu bog'lovchilar ergashgan qo'shma gaplarda va gaplarning ergashgan qismi bilan qo'llaniladi. 与其说他们是竞争对手,不如说他们是朋友。

Yǔ qí shuō tāmen shìjìng zhēng dui shǒu ,bùrú shuō tāmen shì péngyou.

Ularni raqobatlashayotgan raqiblar degandan ko'ra, yaqin do'stlar deganları yaxshiroq.

Demak, bog'lovchilar bog'langan qo'shma gap va ergashgan qo'shma gaplarni bog'lashda, shuningdek gapning ergashgan qismida ishlatilar ekan. Xitoy tilida o'zbek tilidan farqli o'laroq, bir bog'lovchi bir nechta ma'noda qo'llanishi mumkin. 如果- Xitoy tilida teng bog'lovchi sifatida kelib, uyushiq bo'laklarni va qo'shma gaplarni bog'laydi. O'zbek tilida agar ergashtiruvchi shart bog'lovchi bo'lib, sodda gaplarni bog'laydi. 为,为了,为的是 – xitoy tilidagi maqsad bog'lovchilari gapning ergashgan qismida keladi. Toki – o'zbek tilidagi maqsad bog'lovchisi esa gapning bosh qismida keladi. Yuqorida xitoy tili gap tuzilishida bog'lovchilarning o'rni beqiyos ekanligini, ayniqsa qo'shma gaplarni tuzilishini bog'lovchilarsiz tasavvur etish qiyinligining guvohi bo'ldik. Chunki, gaplarning mazmunli, ma'noli tuzilishga ega bo'lishida ham bog'lovchilarning ahamiyati kattadir.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. Горелов В.И. Союзы в сложном предложении современного китайского литературного языка. – М: -1958. -250стр
2. Hashimova S., Nosirova S. Xitoy tili grammatikasi. – T.2011. - 126 b.
- Nurmuxamedova M.A. O'rganilayotgan til filologiyasiga kirish (xitoy tili) fanidan o'quv-uslubiy majmua. – T: O'zDJTU. 2019. -198b.
3. 外国人实用汉语语法. -北京. 2009 年-114页.
4. library.ziyonet.uz>book.

¹ Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. Tom I. Toshkent: Fan. 1983. – B.45.

² M.A.Nurmuxamedova O'rganilayotgan til filologiyasiga kirish (xitoy tili) fanidan o'quv-uslubiy majmua –T: O'zDJTU. 2019. -198 b.

ЎЗБЕКИСТОН ЁШЛАРИ ОНГИДА ТАФАККУР ЎЗГАРИШЛАРИ

*Илҳомова Умида Илҳомовна
Низомий номидаги ТДПУ Шаҳрисабз филиали,
хорижий тил 1-курс талабаси
Расурова Ирода Мансуровна
Психология фани ўқитувчиси
+998 91 561-44-30*

Аннотация. Ушбу мақолада мамлакатимиз ёшлари ва уларга қаратилаётган имкониятлар шарт-шароитлар ҳакида фикрлар айтиб ўтилган.

Калит сўзлар: Концепция, жамият, маънавият, маърифат, тафаккур, интеллектуал, минталитет, истеъодод, ўсмир даври, қадрият.

Ўзбекистоннинг жамиятни ислоҳ қилиш, уни янги ғоялар асосида ўзгартериш концепсиялари дунё жамоатчилиги томонидан тўла маъқулланиб, қўллаб-куватланайдиганлигини биз ёшларимизнинг менталитети, онги, рухияти ва тафаккуридаги ўзгаришда кузатишимиз мумкин. Янгиланишлар жараёни барча соҳаларда узвий-узлуксиз ривож топмақда.

Ёшларимиз мамлакатимиз аҳолисининг 60 фоизидан кўпроғини ташкил этади. Ёшларнинг ҳар соҳада фаол иштирокини таъминлаш, юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлайдиган, замонавий илм-фан ютукларини пухта ўзлаштирган соғлом ва баркамол авлодни вояга етказишга қаратилган хуқуқий, иқтисодий, ташкилий шарт-шароитлар яратилгандигида кўришимиз мумкин. Ҳозирги вақтда жаҳонда кузатилаётган ноҳуш ҳолатлар мисолида давлатимизнинг ёшларга оид қабул қилинган, бир қанча қарорлари, мисолида ҳам кўришимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва йигирмадан ортиқ қонунда ёшлар масаласи ўз ифодасини топган. 2017 йил 30-июнда ташкил этилган Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ёшларнинг талаб ва истакларини бирлаштирган ҳолда фаолият олиб бориши, бу жараёнда “Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонун уларнинг хукуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасида қабул қилингандиги кўришимиз мумкин.

Мамлакатимизда ёшлар маънавиятини юксалтириш оиласидан мустаҳкамлаш соғлом авлодни вояга етказиш ёшларни иш билан таъминлаш борасида ҳам кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва мактаб таълимими ривожлантириш умуммиллий давлат дастурини амалга оширилиши самараси мамлакатимизда баркамол авлодни тарбиялашга қаратилаётган улкан имкониятнинг яққол тасдиғидир.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи жисмонан соғлом маънан етук ва интеллектуал ривожланган мустақил фикрлайдиган ёш авлодни шакллантириш йигит-қизларнинг маънавий ва қасбий савиёсини юксалтиришга қаратилган. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи томонидан истеъододли ёшларни қўллаб қувватлаш, моддий рағбатлантириш, шу билан бирга ёш оила вакилларини моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш мақсадида камолот ўйлари билан таъминлаши, бу ҳам айнан мустақил ҳаётга қадам қўяётган ёшларимизга қаратилаётган имкониятлардан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев томонидан 2019 – йил 20 марта ёшларни маънавиятини юксалтириш ва уларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича 5 та муҳим ташаббусни илгари сўрилиши ёшларимиз онгидаги маънавий тарбиясида, соғлом фикрлашида, тафаккур ўзгаришида акс этганлигини таълим муассасаларида амалга оширилаётган иш фаолиятида ҳам кўришимиз мумкин.

Мактабгача таълим ташкилотидан болаларимизни мусиқа, ассомчилик, адабиёт, театр ва санъатнинг бошқа турларига қизиқишлиарини ўз вақтида аниқлаш, бундан ташқари жисмоний чиниқтириш уларни спорт соҳасига оид қобилиятини намоён қилишлари учун керакли шарт-шароитлар яратилгандиги кўришимиз мумкин. Спорт мамлакатимизда баркамол авлодни тарбиялашнинг ажралмас таркибий қисми сифатида иқтидорли ёшла-

римизни дунёга танитишда уни болалар ва ўсмирлар, айниқса қизлар ўртасида оммалаштириш соғлом турмуш тарзини кенг қарор топтириш бўйича барча таълим муассасаларида иқтидорли ёшларни ўз имкониятларини юзага чиқаришга шароит яратилмоқда. Бугунги кун боласи компьютер технологиясидан интернетдан фойдаланишни билади, ундан маълумот олади, маълумотдан самарали фойдаланишни ўргатиш саводхонлигини оширишга қаритилган.

Ёшларимиз ўртасида айнан ўқув машғулотлар давомида истеъоддиларни аниқлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Айнан умумтаълим мактабларида 5- та ташаббус ғояси асосида ўқувчи ёшларни бўш вақтидан унумли фойдаланиш мақсадида мусиқа, спорт тугараклари китобга булган қизиқишини ошириш мақсадида “энг зукко китобхон”, “билимдон ўқувчи” каби танловлар худудимиз мактаблари ўқувчилари ўртасида ўтказилиб келинмоқда. Мазкур фармонда амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳатларда ёшларнинг фаол иштироқини таъминлаш мақсадида мактабгача таълим ташкилотидан бошлаб, барча таълим масканларига тарғибот ишлари олиб борилмоқда. Жумладан:

Умумтаълим мактаблари олий таълим муассасаларида ўқитишининг принципиал янги метадологияси сифатида компетенциявий ёндашувга асосланган ҳолда ўқитиши бугунги кунда таълим жараёнининг ўта долзарб масаласидан биридир. Ҳаттоқи мактабгача таълим тизимида болаларни мактаб таълимига тайёрлашда уларнинг савод чиқариши, нутқини анализ қилишдан бошлаб, матнни гапларга, сўзларга, сўзларни ўз навбатида бўғинларга, бўлиш жараёнида тафаккурнинг илк жараёнларини болаларимизнинг фикрларида тасаввурнида ҳатти-харакатида кўришимиз мумкин.

Бундан ташқари мактабгача ёщдаги болаларга таълим беришда компетенциявий ёндашув ўсиб бораётган бола шахсини хаётга тайёрлаш, унда хаётий муҳим масалаларни халқилиш учун зарур омилdir.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: “Таълим ва тарбия тизимишнинг барча бўғинларини замон талаблари асосида такомиллаштириш биринчи даражали вазифамиз”, деб таъкидлаганидек, ҳар бир фан ўқитувчиси ўқувчиларни аниқ мақсадли, таълим-тарбияли шахслар, келажаги буюк давлатнинг ҳақиқий эгалари, комил инсонлар этиб вояга етказиш каби улкан вазифаларни ўз олдига қўймоғи лозим. Вакт ўтади йиллар ўтади жамият ривожланади ёшларимизнинг тафаккури қараши ўзгаради. Қайсики даврда бўлишидан қатъий назар ёшларга доимий ғамғурлик кўрсатилса улар жамиятнинг чинакам ишончи ва таянчи келажагига айланади. Бу борада таълим тарбия жараёнидаги уч жараённи биргаликдаги ҳамкорлиги яъни оила, маҳалла ва таълим муассасалари фаолияти узвийликда фаолият олиб борса биз келажагимиз бўлган ёшларимизни ривожланган давлатлар билан бемалол рақобатлаша оладиган билимли салоҳиятли ўз ватанига фидоий инсон қилиб тарбиялашимиз мумкин.

Шунингдек, ушбу ҳолатлар негизида ёшларнинг тафаккур ўзгаришларини қўйидагиларда кўришимиз мумкин.

- ёшлар эътиқодининг мустаҳкамланганлиги;
- миллий қадриятларга позитив муносабатнинг шаклланганлиги
- ватанга булган муносабатнинг юксалганлиги
- ўз олдиги аниқ мақсадни қўйишида дадиллигини
- бунёдкорлик яратувчанликнинг ижтимоий ҳаракатга айланганлигини ҳам кўришимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. “Юксак маънавият енгилмас куч”. –Т. 2008 й
2. Мирзиёев Ш.М “ Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси. 2017 й 14-январ – Т.
3. Илм фан ва инновация. Илмий амалий конференция. Қарши 2016 й.

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ОНА ТИЛИ ФАНИДА АТАМАЛАР
УЗВИЙЛИГИ МУАММОЛАРИ ХУСУСИДА.

Назарова ОлимаМухаммадовна
Бухоро шаҳар, 31-мактаб
2-тоифали она тили ва адабиёт фани ўқитувчиси
d.a.axmedova@inbox.uz

Аннотация: Мақолада она тили фанида атамалар узвийлиги муаммолари хусусида фикр ва мулоҳозалар баён этилган.

Калит сўзлар: бошланғич синф, она тили, узлуксиз таълим, узвийлик, тилшунослик, атама, билим, тушунча.

Ҳар бир ўқувчини баркамол шахс даражасида тарбиялашда унинг тафаккурини, мустақил фикрлаш қобилиятини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Бунда она тили фанининг ўрни, ижтимоий-гуманитар туркумдаги фанлар билан ўзаро алоқадорлиги ниҳоятда бекиёс. Ўқувчи онгига ва тафаккурида ўрганилган дарс мавзуси доимий сақланиши учун она тили фанининг узвийлиги муҳим аҳамиятга эга. Билимларни пухта ўзлаштириш учун ўқувчиларда тафаккур қилиш фаолиятини, мантиқий хотира, ижодий тасаввур ҳамда оғзаки ва ёзма нутқни мунтазам ривожлантириб бориш лозим. Бу борада она тили таълим соҳаси бошқа предметларга нисбатан жуда улкан имкониятларга эга.

Она тили фанини самарали ўқитиши бўйича мавжуд илғор тажрибаларни атрофлича таҳлил қилиш асосида она тили предметида атамалар узвийлиги муаммоларини ўрганиш муҳим ҳисобланади. Илм-фан, техника, санъат ёки бирон касб-хунарга хос сўзлар атамалар деб аталади. Илмий атамалар маълум бир фан, санъат ёки техника соҳасида кўлланадиган атамалардир.

Атамаларни тартибга солиш ҳар бир тилда катта аҳамиятга эга. Шунинг учун атамаларни яратиш тамойиллари ва уларни тартибга солиш муаммолари билан шуғулланувчи тилшуносликнинг маҳсус бўлими борки, бундай бўлим атамашунослик (терминология) деб юритилади. Атамашуносликнинг ўрганиш бирлиги атамалар (терминлар)дир. Атамаларни мумкин қадар миллийлаштириш, тилимизнинг ички имкониятларидан атамалар яратишида унумли фойдаланиш, чет тилидан кириб келган атамаларни ҳам зарур ҳолларда қабул қилиш ҳозирги атамашунослигимизнинг бош тамойили саналади. Маълум фан ёки касб-хунар соҳасидаги муайян бир тушунчани аниқ ифодалаш учун маъноси маҳсуслаштирилган сўз ёки сўз бирикмаларига атама (термин) дейилади.

Маълумки, ҳар қандай ўқув фани муайян тушунча ва терминлар асосида ўқитилади. Ҳар бир фаннинг тушунчалари йиғиндиши шу фаннинг тушунчалари тизимини белгиласа, унинг мавжуд терминлар мажмуаси эса терминологик тизимини ташкил қиласди. Қачонки ўқувчи ёки талаба тушунча ва терминларнинг мазмун-моҳиятини тўлалигича англаб етса, у ўрганилаётган фаннинг назарий асосларини яхши ўзлаштиради ва шу таълим соҳасидан берилаётган турли характеристидаги ўқув топшириқларини амалда бажариш малака ва кўникумларини нисбатан тезроқ ва сифатлироқ, энг муҳими, онгли тарзда эгаллади. Бундан маълум бўладики, термин ва тушунчалар ҳар қандай фаннинг ривожланиши ва ўзига хослиги ҳамда уни ўқитиши жараёнининг самарали кечишида муҳим аҳамият касб этади.

Сўзларнинг шакл ва маъно муносабатига кўра турлари саналадиган синоним, антоним, омоним каби атамаларни асл ҳолида қолдириш мақсадга мувофиқка ўхшайди. Тажриба она тили фанини ўқитиши жараёнинда терминларнинг таржима вариантини қўллаш ҳар доим ҳам ўзини окламаслигини кўрсатмоқда. Масалан, антоним термини таржима асосида зид маъноли сўз сифатида олинган. Биринчидан, ўзбек тилида келди-келмади, ёз-ёзма сингари бўлишли ва бўлишсиз феъллар лексик жиҳатдан ўзаро зид маъноли сўзлар ҳисобланади.

Лекин улар антоним сўзлар термини талабларига жавоб бера олмайди. Чунки антоним сўзлар турли ўзакка эга бўлиши шарт, иккинчидан, ўқувчиларнинг ўрта таълим босқичида рус тили ва инглиз тили фанларини ўрганиш жараёнида бу терминларни қайтадан янги тушунчалар сифатида ортиқча дарс вақтини сарфлаб ўзлаштиришларининг олди олинади. Шунингдек, шаклдош сўзлар атамасининг омоним сўзлар ўрнида кўлланиши ҳам айрим ноқулайликларни келтириб чиқарадиган ҳолат мавжудлигига ўхшаб кетади. Айтайлик, кўп маъноли дарахтнинг кўзи, булоқнинг кўзи, узукнинг кўзи ёки кўйлакнинг ёқаси, жарнинг ёқаси каби бирикмалардаги кўз ва ёқа сўзлари ўзаро айнан бир хил шаклга эга бўлишига қарамасдан улар омоним сўзлар эмас, балки кўп маъноли сўзлар ҳисобланади. Яъни кўп маъноли сўз қанча кўчма маънога эга бўлишидан қатий назар бир бош сўздан ўсиб чиқади. Нутқимизда мавжуд кул (от), кул (феъл), ўт (от), ўт (феъл), ўт (от) сингари шаклдош сўзлар эса алоҳида сўзлар ҳисобланади. Шунингдек, «яқин маъноли», «маънодош» атамалари ҳар доим ҳам синоним атамасига teng келавермайди.

Ҳар қандай термин тилимизнинг бойишида муҳим манба бўлиб хизмат қилишини на- зардан қочирмаслигимиз лозим. Турли босқичлардаги она тили дарслекларида тушун- ча ва терминларнинг узвийлиги муаммоси билан боғлиқ ҳолатлар ўқувчиларнинг она тили ўқув предмети асосларини пухта ўзлаштиришларида маълум бир иккиланиш ва қийинчиликларни келтириб чиқариши, табиий. Барча фанларни ўзлаштиришнинг асоси ҳисобланган она тили предметига оид термин ёки тушунчаларнинг номутаносиблиги, юзаки қараганда, арзимас ходисадек туюлса-да, аслида муҳим таълимий ва ижтимоий аҳамиятга эга. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ҳар бир фаннинг термин ва тушунчалар тизими шу соҳада синовдан ўтган, тасдиқланган мажмуудан иборат бўлади. Она тили таъ- лими соҳаси термин ва тушунчаларининг барча таълим босқичлари учун ягона стандарт шаклларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш орқали термин ва тушунчалар билан боғлиқ сунъий тўсиқларнинг бартараф этилиши ўқувчиларнинг она тили фанидан эгаллай- диган билим, қўникма ва малакалари сифатига ижобий таъсир қиласди.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Қосимова К. ва бошқ. Она тили ўқитиши методикаси. - Т.: «Ношир», 2009. www.ziyonet.uz
www.natlib.uz

XITOY TILIDAGI IDIOMALARING KELIB CHIQISHI

*O'tkirova Muxlisa Sa'dulla qizi
O'zDJTU filologiya fakulteti
Xitoy tili nazariyasi va amaliyoti kafedrasi
222-guruh talabasi
Tel.: +99899 8356971
muxlisautkirova088@gmail.com
Ilmiy maslahatchi:
f.f.n., dotsent S.A.Nosirova*

Annotatsiya. Mazkur maqolada xitoy tilida idioma (chengyu) larning kelib chiqish tarixi, ularning ahamiyati va xitoy adabiyotida tutgan o'mni yoritiladi.

Tayanch so'z va birikmalar: Idiomalar, frazeologik birliklar, chéngyú 成语, statistika, iboralar tahlili.

Har bir tilning lug'atida turg'un idiomalar, ya'ni frazeologizmlar muhim o'rinn tutadi. Tilda idiomalarning ko'pligi shu tilning naqadar boyligini, go'zalligini ko'rsatib turadi. Idiomalar kishilar o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlarni qisqa, lo'nda, qolaversa, ta'sirchan bo'lishiga yordam beradi. Ma'lumki, idiomalar asrlar davomida paydo bo'lib avloddan avlodga sayqallanib boraveradi, mazmunan teranlashadi. Ular xalqning uzoq o'tmishini, an'analari, qadriyati, madaniyati va tarixini qamrab oladi. Shuning uchun ham ular har qanday tilning rivojida katta ahamiyat kasb etadi. Barcha tillardagi kabi xitoy tilida ham idiomalarning o'rni beqiyos. Xitoy tili dunyoning maqol, matal, idioma, iboralarga o'ta boy tillardan biri bo'lib, uning butun go'zalligi, tarovati ana shu birlklarda o'z ifodasini topadi. Aslini olganda, idioma – frazeologik birlik bo'lib, ma'nosi bir so'zga teng keladigan so'zlar birikmasi yoki gaplardir. Idiomalar gap tarkibida yaxlit holda bitta so'roqqa javob bo'ladi va bitta gap bo'lagi vazifasida keladi. Ular nutqning ta'sirchan, jozibali bo'lishiga yordam beradi. Har qaysi tilda idiomalarning kelib chiqish sabablari, tarixi va ma'nolari mavjud. Masalan, o'zbek tilidagi ba'zi iboralarni oladigan bo'lsak, "Burni ko'tarilgan" idiomasi - takabbur, manman kishini ifodalaydi. Qaddini tik tutib, burnini havolantirib yurgan kishi burnidan narini ko'ra olmaydi. Mansabi yoki boyligidan g'ururlanib, hech qaysi odamni mensimay qo'yadi.

Xitoy tilida idiomalar 成语¹ deb ataladi. (Chéngyú 成语 – frazeologizm bo'lib, ular orqali fikr chiroyli, aniq ifodalanadi, tilning naqadar boy va maftnkorligi ko'rsatib beriladi.) U klassik xitoy tilida qo'llanilishiga qaramay, hozirda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, xitoy tilida 5000 ga yaqin 成语lar bor ekan. U xitoylarning oldingi ajdodlaridan olingan tajribalar, axloqiy tushunchalar va nasihatlarni o'z ichiga olgan holda, xitoy madaniyatining to'plangan donoligi va durdonasi hisoblanadi. Iboralarning kelib chiqishiga to'xtaladigan bo'lsak, albatta xitoy tilida ham iboralarning kelib chiqish tarixi mavjud. Quyida ulardan namunalar keltirilgan:

1. Shòu zhū dāi tù – 守株待兔 Ushbu idioman komponent tahlil qiladigan bo'lsak, bu yerda shòu dehqon , zhū daraxt , dāi to 'nka, tù quyon. Kelib chiqish tarixi quyidagicha: Bir dehqon bo'lgan ekan. Bechora kambag'al tarzda kun kechirar ekan. Yegani hech vaqo topolmas ekan. Uning tomorqasidan boshqa hech narsasi yo'q ekan. Uyida yegulik narsa bo'lmashligiga qaramay, tomorqada ishlashni hohlamas ekan. Kunlardan bir kun u tomorqaga boribdi. Nima qilishini bilmay o'tirgan vaqtida bir quyon daraxt to'nkasiga qoqlilib yiqilib tushibdi va dehqon yugurib borib quyonni tutibdi. Quyonni pishirib, tanavvul qilibdi, shu tariqa qornini to'yg'izibdi. Ertasi kuni yana shu holat bo'lishini kutibdi. Oradan kunlar, oylar o'tibdi lekin o'sha holat boshqa takrorlanmabdi. Shunda dehqon tushunibdiki, omad kelsa, bir keladi har doim ham kelavermaydi. Ushbu iboradan shuni xulosa qilish mumkinki, dangasalik yomon odat, u odamning o'ziga zarar yetkazadi. Faqat omadga ishonib yashash, harakat qilmaslik orqali umrni zoye ketkazish mumkin.

¹ В.В. Ступникова Китайские идиомы – М.: 2012-15c.

Chunki inson mehnat bilan tirik.

2画龙点睛Huā lo'ng diǎn jīng

Bu yerda huā - chizmoq, lo'ng - ajdarho, diǎn jīng - ko'z olmachasi. Ushbu idiomaning ma'nosi quyidagicha talqin etiladi: Aytishlaricha, Xitoyda Zhān Shèng Yáo 詹璽堯¹ ismli mashxur rassom yashagan ekan. (Zhān Shèng Yáo – VI asrda Sūzhōuda yashagan Xitoy rassomi. Tug'ilgan sanasi va vafot etgan vaqtin noma'lum. U harbiy ofitser sifatida xizmat qilgan va bir vaqtning o'zida Usinda sudya bo'lib ishlagan.rassomning ijodiy faoliyatidagi voqealar imperator U davriga to'g'ri keladi.) U judayam qobiliyatli bo'lib, doim ajdarholarning rasmini chizar ekan. U mahoratli rassom bo'lishiga qaramasdan, hech qachon ajdarholarning ko'zini chizmas ekan. Odamlar hayron bo'lib, ajdarholarning ko'zini chizmaslik sababini so'rashganda u shunday javob beribdi : "Agar ularning ko'zini chizsam ular uchib ketadi". Lekin odamlar uning gaplariga parvo qilishmay, rasmda ajdarholarning ko'zlarini ham chizishni talab qilishibdi. Rozi bo'lib ko'zlarini chizganida ajdarholar rostdan ham uchib ketishibdi. Buning mohiyati shuki, hatto bir nuqta ham insonga hayot bag'ishlaydi. Borliqdagi har bir jism va zarraning ham o'z o'rni bor. Xuddi ajdarholarning ko'zları kabi. Zero, ko'z qalb ko'zgusidir. 3. Băi zhé bù náo百折不挠\Ushbu idiomaga to'xtaladigan bo'lsak, avvalo, so'zlarning tarjimasini keltirib o'tamiz: Băi – ko'plab, yuz, zhé -qiyinchilik, mag'lubiyat, bù - emas, náo -bukilish, egilish. Kelib chiqishi quyidagicha, Han imperiyasida **Cháo Sūi ān** ismli shaxs bo'lgan. Bir kuni qaroqchilar uning og'lini o'g'irlab ketadi. Ushbu qaroqchilar ko'pchilikning uyiga hujum qilib, aholini talon taroj qilishar edi. Bu safar askarlar ularni qo'lga tushirishadi. Lekin qaroqchilar pul va ularni qo'yib yuborishlarini talab qiladi. Shu payt Cháo Sūi ān baland ovozda "o'g'limni hayotini deb, ushbu talonchilarni qo'yib yubormayman" – deya javob beradi va qaroqchilarni tutishga buyruq beradi. Qaroqchilar o'z gapida turib, uning o'g'lini o'ldirishadi. Mazkur 成语ning mazmuni shuki, "har doim qiyinchiliklarga qaramay olg'a intilish kerak ". Bu iborani xitoyleklar mard, aytgan gapida turadigan , bir so'zli kishilarga nisbatan qo'llashadi. Quyidagi misol orqali iboraning kundalik hayotda qay tarzda ishlatilishini ko'rishimiz mumkin: 只我们百折不挠地奋斗不去，就一定能取最后胜利。 Agar biz to'siqlarga qaramay kurashda davom etsak, oxir oqibat albatta g'alaba qozonamiz.

成语chéngyǔ odatda, 4 morfemadan tuzilgan bo'ladi.

悲痛欲绝 bēitòng yùjué g'am yemoq.

Mazkur idiomani tashkil etgan morfemalarni mustaqil ma'nolari quyidagicha:

悲痛 bēi tòng qayg'uli, g'am-g'ussali

欲 yù hohlamoq, hohish

绝 jué tugatmoq, tamomlamoq; butunlay

Bu iyerogliflarning ma'nolariga e'tibor berib qaras natijasida, yuqoridagi morfemalarning ma'nolarini bir-biriga umuman monandlik taraflari yo'qligiga amin bo'lamiz. Lekin bular orasidan 悲痛 bēi tòng iyeroglifining ma'nosi ibora ma'nosi bilan uyg'unlashib ketgan. Bular ham birgalikda birgina g'am yemoq ma'nosini ifodalab kelyapti. 肝脑涂地gān nǎo tú dì jonini bermoq, jonini qurban qilmoq Mazkur frazeologik birlik 4 morfemadan iborat bo'lib, chengyu guruhi xosdir. 成语dagi so'zlarning joylashuvi turg'un holatda bo'lib, uni xohlagancha o'zgartirish mumkin emas. Chengyu tarkibiga boshqa so'z qo'shib yoki kamaytirib ham bo'lmaydi. Ularning leksik ma'nolari quyidagicha:肝 gān jigar 脑nǎo miya

涂 tú sidirib tashlamoq, artib tashlamoq, o'chirib tashlamoq

地dì yer

Mazkur maqoladan shuni xulosa qilish mumkinki, xitoy tilida iboralar 4 ta morfemadan iborat bo'lib, maxsus qolip asosida shakllangan. Ularning hayotimizdagi o'rni beqiyosdir. Idiomalarni o'z o'rnida, to'g'ri qo'llanilishi gapning asl mohiyatini to'g'ri yetkaza olishga yordam beradi va gapni jonlantiradi. Bundan tashqari, ular orqali fikr chiroyli , aniq ifodalanadi, tilning naqadar boy va maftunkorligi ko'rsatib beriladi. Har bir tilda bo'lgani kabi xitoy tilida ham idiomalarning tarixi ularning madaniyatida o'z ifodasini topadi. Shuning uchun ham, yillar davomida o'z o'rnini yo'qotmaydi.

¹ James Cahill. Chinese painting.- Geneva, 1977.-15p

Foydalanilgan adabiyotlar

1. James Cahill. Chinese painting. – Geneva, 1977 y. - 216 p.
 2. 马国凡 «汉语的成语», 呼和浩特:内蒙古人民出版社, 1978年 . - 343 页. Ma Guo Fan. Xitoy idiomalari. – Huhehaote: “Neiminggu” xalq nashriyoti, 1978 y. - 343 bet.
 3. 孩子必读的成语绘本。下/ 吴文智编。— 上海: 文汇出版社, 2010年.- 251页
 4. В.В. Ступникова. Китайские идиомы-К вопросу о происхождении образа китайского дракона // “Вестник Вятского государственного университета” история и археология, М., 2015. – С. 14-18.
- Internet saytlari
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/>
 6. <https://www.baidu.com>

USING OF SONGS IN TEACHING ENGLISH.

Elmuratova Zamira Khodjamuratovna
Nukus state pedagogical institute
Mobile phone: +998906588149
zamira.x@bk.ru

Abstract. This article is devoted to the teaching songs in English classes. Songs can improve the students' speaking skill and motivate them to learn a foreign language.

Key words: songs, grammar, choose, meaning, level, learner

Songs are the best useful which can be used during the lesson. Singing is a great way to learn the intonation and rhythm of English speech. The "music" of English speech follows certain patterns and can be quite useful in its study. Furthermore, the content of songs can also help students remember whatever they need to remember at the time when the lyrics are written. You can write a short song that describes how to use articles or other grammar points.

The biggest challenge in building a lesson around a song is finding the right song. Besides merely choosing one that you and your students will enjoy, there are other factors to consider so that your lesson is successful.

Vocabulary. To choose a good song for a lesson, you will want to pay attention to the song's vocabulary. It should have some words that your students don't know yet, but they should know enough to understand the general meaning of the song. This will allow them to learn new words based on context.

Grammar. The next important consideration is finding a song with grammar that is appropriate for the level of student you are teaching. For example, if you are teaching past tense verbs, you can choose the song including other verb tenses, as long as there are at least several past tense verbs. Students don't need to understand every word or concept, but there needs to be a good base that you can teach from.

Clarity. When you have found a song that is level-appropriate for your students, the next step is for you to actually listen to the song. There are some songs that contain very simple grammar but are nearly impossible even for native speakers to understand due to the speed of the song, the quality of the recording or the accent of the singer. Good lyrics are only part of the equation. The song also needs to be performed in a way that your students will be able to understand.

We can use different kinds of songs. Jazz chants are simple melodies with a varying number of syllables that may be intonated with singing notes. The lyrics are usually simple sentences or phrases with or without rhymes and sung as a chant. You'll note that these chants usually have nothing to do with "jazz", however they're commonly referred to as jazz chants. Jazz chants are often sung with a rhythmic clapping of the hands as if you were doing a peaceful political demonstration. Although you may not feel comfortable singing or chanting in front of a class of students, your students may have personal inclinations towards music that you may not be aware of. You can make classroom singing a fun event by holding a "talent search" contest with the class or among classes of the same English levels. Participants can be assigned in teams to create lyrics that describe certain grammar rules and ultimately sing in a classroom music show.

The following activities are used in teaching English.

- Complete the songs with the appropriate words;
- Listen to the song and put the sentences in order;
- Listen to the song and find the words hidden in the pictures;
- Listen to the song and answer the questions; etc.

To sum up teaching songs improve students' speaking skill and also motivate them to learn foreign language.

References:

1. Harmer J. How to teach English. Edinburgh 2007.
2. Milrud R. English teaching methodology. Moscow 2005.

O'ZBEK VA XITOY TILLARIDA TOVUSHGA TAQLID SO'ZLAR

*Isroilxo'jayeva Muxlisaxon Bosit qizi
O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti
Filologiya va tillarni o'qitish
Xitoy tili yo'nalishi 2- bosqich
222-guru talabasi
Tel:+998998182995
Ilmiy maslahatchi: f.f.n.,dot. S.A.Nosirova*

Annotatsiya. Mazkur maqolada tovushga taqlid so'zlarining kelib chiqishi, o'zbek va xitoy tillarida tovushga taqlid so'zlarining ifodalanishi, ularning o'zaro o'xshash va farqli tomonlari qisqacha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: onomatopeya, ideofon, semantik, fonetik, bir bo'g'inli, ikki bo'g'inli, juft va takroriy onomatopolar.

Hozirgi kunda mamlakatimiz kundan kunga rivojlanib bormoqda va shu bilan birga chet el mamlakatlari bilan do'stlik va diplomatik aloqalar o'rnatilgan, o'z-o'zidan chet tillarini o'rganish va bilish juda muhimdir. Tarixdan bilamizki, insoniyat paydo bo'lganiga bir necha ming yillar bo'lgan, lekin insonlar o'zaro qachondan boshlab muloqat qilgan, so'zlashganligini haligacha aniq bilmaymiz ya'ni tilning qachon va qayerda paydo bo'lganligi hali aniqlangan emas. Uning paydo bo'lishi masalasi ko'p zamonlardan beri insoniyatni qiziqtirib keladi. Bugunga qadar fanda eng dastlabki til qanday tovush yoki so'zlar yig'indisidan iborat bo'lgan, degan savolga aniq javob topilmagan. Ba'zi olimlarning fikricha, eng dastlabki til taxminan bundan yarim million yil ilgari paydo bo'lgan. Til taraqqiyotining yozuv paydo bo'lgandan avvalgi holati biz uchun qorong'idir. U davrda qanday tovushlar talaffuz qilingani, ular bir-biri bilan qay tarzda bog'langani, u so'zlarining qanday ma'nolarini ifodalagani kabi savollarga javob yo'q. Yunon faylasuflarining fikricha, tilning paydo bo'lishi haqidagi farazlar bir qanchadir. Ulardan bittasi bu tovushga taqlid orqali til paydo bo'lidanligi to'g'risidagi farazdir. Bunga ko'ra, ibtidoiy odamlarning turli tovushlarga, hayvon va qushlar ovoziga, tabiat hodisalariga taqlid qilishi jarayonida so'z yasalgan (ku-ku, miyov...). Bu faraz noto'g'ri albatta, chunki u til va tafakkur birligiga ziddir.

Dunyoda 5000 mingdan ortiq tillar mavjuddir, shu bilan birga, bu tillardan foydalanadigan xalq va elatlar bundanda zuyodroq. Shuning uchun ham, har bir xalq tilida tovushlar har xil ifodalanadi. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida tilshunoslikda ko'plab yangi ustuvor yo'nalishlarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga qaramay, hozirgi kunda leksik va semantik tizimlarni o'rganish eng muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bunday tizimlardan biri tovushga taqlid so'zlar lug'atidir. "Onomatopeya", "ideofon" grekcha so'zdan olingan bo'lib "tovushga taqlid so'zlar" degan ma'noni bildiradi.¹ Tovushga taqlid so'zlar (onomatopeya, ideofon) – til yordamida atrofdagi voqelik tovushlarini taqlid qilishga xizmat qiladigan so'zlardir. Tovushga taqlid so'zlarining g'ayrioddiy tomoni shundaki, u tashqi dunyo tovushlariga to'g'ridan-to'g'ri o'xshaydi. Lekin bitta tovushni har bir xalq o'z tilidan kelib chiqqan holda ifodalagani uchun ham, bir tildagi taqlid so'zlar ikkinchi tildan tubdan farq qilishi mumkin. Masalan, o'zbek va xitoy tillarida taqlid so'zлarni solishtiradigan bo'lsak, o'xshashliklar juda ko'p. Xitoy tilida tovushga taqlid so'zlar 象声词 Xiàngshēngcí deb nomlanadi. O'zbek va xitoy tillarida taqlid so'zlar yakka holda, juft holda va takrorlangan holda qo'llanadi. Masalan: 轰隆hōnglōng gumbur-gumbur, 咯噔gēdēng, 哒哒, 嘻嘻dādā dup-dup, duk-duk, shiq-shiq, 瞪dēng taq-tuq, 呸moū mo'o', 噜miē maa, baa, mee, 喵miāo miyov, 咕咕gūgū qu-qu, 呶呶gūgū inga-inga, qa-qa, g'a-g'a, qag'-qag'.

O'zbek tilida juft va takrorlangan taqlid so'zlar orasiga chiziqcha qo'yiladi. Taqlid so'zlar mustaqil so'zlar kabi gap bo'lagi bo'la oladi: Shamol g'ir-g'ir (hol) esmoqda. Tovushga taqlid

¹ O'lmas Sharipova, Ibrohim Yo'ldoshev. TILSHUNOSLIK ASOSLARI – Toshkent. 2006. – 7-8 –betlar

so‘zlar ba’zan otlashib, ko‘plik, egalik va kelishik qo‘srimchalarini qabul qiladi va ega, qaratqich aniqlovchi hamda to‘ldiruvchi vazifalarini bajaradi: Odamlarning g‘ ovur-g‘ ovuri bosildi. Yuragining dukdukini eshitdi. Chug‘ur-chug‘urning to‘xtashi amri mahol.¹ Xitoy tilida farqli tarafi shundaki, tovushga taqlid so‘zlar chiziqcha bilan yozilmaydi, tarkibi bir bo‘g‘inli, ikki bo‘g‘inli, uch bo‘g‘inli va to‘rt bo‘g‘inli bo‘lishu mumkin. Masalan: 啪pā, 汪汪wàngwàng, 噗噜噜pūlūl, 稀里呼噜xīlǐhūlū.

Xitoy tilida tovushga taqlid so‘zlar 3 turga bo‘linadi:

1. Sodda onomatopeya: 嘛dū,, 兵兵, pīngpāng, 喀嚓kāchā, 胡噜hú lu
2. Juft va takroriy onomatopeyalaryning quyidgi shakllari mavjud:

AA: 呼呼 hū hū *shamol ovozi*; 哇哇wāwā *bola yig‘lashi*; 咚咚 dōng dōng *baraban ovozi*;
ABB: 哗啦啦 huālālā *suv va shamol ovozi* ; 轰隆隆 hōnglo‘ng lo‘ng *baraban ovozi*; **AAB:** 叮叮当dīngdīngdāng, 乒乓兵 pīng pīngpāng *metall jismlaryoki predmetlar bir-biriga urilish natijasida hosil bo‘lgan tovush*; **AABB:** 嘶嘶啪啪pī pīpā pā *shovqin-suron ovozi*; 滴滴嗒嗒 dī dī dā dā *soat ovozi*; 叽叽咕咕jī ji gū gū *pichirlash, shivirlash*. Istisno tariqasida bunday strukturadagi onomatopaning ikkita qismi chiziqcha bilan ajratilgan. **ABAB:** 哗啦 哗啦 huālā huālā *yomg‘ir yoki shamol ovozi*; 嘴嗒嘴嗒dídā dídā *soat ovozi*. Bu yerda ikkita qism alohida ajratib yozilgan.²

3. Affikslar orqali hosil bo‘lgan onomatopeyalar.

Onomatopeyaning bu shakli ikki bo‘g‘inli onomatop bo‘lib, birinchi bo‘g‘in 里 lǐ affiksi bilan yasalgan, ikkinchi bo‘g‘ini 里 tovushiga ohangdosh bo‘lib, bir xil tugagan. Masalan: 嘶里啪啦Pīlipālā *portlovchi paqildoqlar(salyutlar)* ovozi 乒里乓啷Pīng lǐ pāng lāng *predmetlar bir-biriga urilish ovozi*.

Xitoy tilida ham boshqa tillarda bo‘lgani kabi dunyodagi tabiiy tovushlarni talqin qiluvchi onomatoplolar juda ko‘p. Xitoy tili va boshqa tillar o‘zaro farq qilishiga qaramasdan, ba‘zibir onomatoplolar bir xil ifodalansadi ya’ni o‘xshaydi. Masalan: 喵喵miāomiāo *miyov-miyov*, 嘎嘎gāgā, 呻呻mōumōu *mu-mu, mo ‘-mo*. Fonetik nuqtai nazardan, xitoy tilining onomatopalari asosan birinchi tonda talaffuz qilinadi va o‘xshash tuzilishga ega. Lekin semantik nuqtai nazardan, xitoy onomatoplari bir xil emas, bu tarjima qilish jarayonini yanada murakkablashtiradi. Masalan, 吧儿吧儿baerbaer quyidagi ma’nolarga ega: 1.Shovqin (suhbatlashish) ovozi, 2.Mashina signalining ovozi, 3.Itning akillashi, vovullashi. Shubhasiz, bu holatda ma’noni faqat kontekst orqali tushunib olish mumkin.

Mazkur maqoladan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, tovushga taqlid so‘zlar har bir xalqda turlicha ifodalansa ham, tabiiy tovushlarni ifodalagan taqlid so‘zlarning ko‘pi o‘xshash bo‘ladi. Taqlid so‘zlar grammatik jihatdan mustaqil so‘zlar hisoblanmasa ham, grammatikada o‘zining muhim o‘rniga egadir. Shu bilan birga, biz nutqimizda deyarli har kuni qo’llaydigan taqlid so‘zlarning qanchalik muhim ekanligini bilib oldik. Ular gapni ta’sirchanligini oshiradi va aniqlik kiritadi

Foydanilgan adabiyotlar:

Фролова О.П. Ономатоэпические слова в китайском языке – М.:1998 – С. 183-185

М.Hamroyev, D.Muhamedova, D.Shodmonqulova, X.G’ulomova, Sh.Yo’ldosheva. Ona tili – Toshkent. 2007. –276 bet.

O‘lmas Sharipova, Ibrohim Yo‘ldoshev. TILSHUNOSLIK ASOSLARI – Toshkent. 2006. – 92 bet.

Internet saytlar:

1.google. wikihsk.ru

2. <https://moluch.ru/archive/87/17079>

¹ О.П. Фролова Ономатоэпические слова в китайском языке. – М.,1998 – С. 183-185

² M.Hamroyev, D.Muhamedova, D.Shodmonqulova, X.G’ulomova, Sh.Yo’ldosheva. Ona tili – Toshkent. 2007. – 173-174-betlar

ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРГА ТИЛ ҲОДИСАЛАРИНИ ЎРГАТИШДА БАДИЙ АСАР МАТНИДАН ФОЙДАЛАНИШИ.

*Очилова Дилноза Барноевна
Бухоро шаҳар, 31-мактаб
2-тоифали она-тили ва адабиёт фани ўқитувчи
d.a.axmedova@inbox.uz*

Аннотация: Ушбу мақола мактаблардаги она тили дарсларида ўқувчиларга тил ҳодисаларини ўргатишда бадиий асар матнидан фойдаланиш муаммосига бағишиланган. Унда от, сифат сўз туркумларининг лексик-грамматик хусусиятларини ўрганишда ўқувчиларни бадиий асар матнидан фойдаланишга ўргатишнинг ўзига хос жиҳатлари тажрибалар асосида ёритиб берилган.

Калит сўзлар: тил ҳодисалари, морфология, сўз туркумлари, предмет, от, сифат, боғланишли нутқ, матн, синоним, антоним.

Дарснинг аниқлиги ва ички мантиқийлиги, унинг мақсадга йўналтирилганлиги жуда муҳимдир. Янги материал ўргатиладиган дарснинг мазмуни ва мантиғи ўрганиладиган тил ҳодисаси ҳамда унинг лингвистик моҳиятининг бир-бирига таъсири қилишига маълум даражада сабаб бўлади. Ўқитувчи бу ўзаро боғланишни билиши ва уни ўқувчилар билан бирга топширикларни бажариш давомида аста оча бориши муҳим. Агар дарс грамматик билимларни мустаҳкамлаш, орфографик кўникмаларни шакллантириш мақсадини ўз олдига қўйса, дарснинг мантиқий шартлари аста мураккаблаштириб борилган машқлар тизимини акс эттиради. Болалар бирор имло қоидасини яхшилаб билиб, ўрганиб олишлари учун биринки машқ жамоавий равишда бажарилади. Ўқувчилар тажрибаси ошгач, машқни мустақил ишлайдилар.

«От» мавзусини ўрганиш жараёнида унинг барча хусусиятларини қамраб оладиган матнлардан унумли фойдаланиш лозим. Бунда соддадан мураккаб томон бориш тамоилига амал қилиш талаб этилади. Ўқувчиларга отнинг сўроғи асосида асар матнидаги отларни топиш топшириғи берилади. Дарсда бажарилган машқлар ўртасидаги боғланишни шакллантирадиган кўникманинг хусусияти ҳам сабаб бўлади. Ўкув материалининг мавзу ва дарснинг мақсадига мос бўлиши унинг мақсадга йўналтирилишини таъминлайди. Дарсда фойдаланиладиган барча ўкув материаллари (шу жумладан, тил далилларини кузатиш, имло ва нутқка оид машқларни бажариш учун танланадига материаллар ҳам) дарснинг мақсадига мос бўлиши зарур.

Ўқувчиларда «сифат» тушунчасини шакллантириш ўқувчиларнинг «предмет белгиси» деган умумлаштирилган категорияни ўзлаштириш даражасига бевосита боғлиқ. Шу мақсадда ранг, маза, шакл-ҳажм, хил-хусусиятни билдирадиган сўзлар аниқланади ва шу сўзларнинг хусусиятлари умумлаштирилади. Сифатнинг лугавий маъноси билан бирга унинг характерли грамматик хусусиятлари ҳам қайд этилади. Сифатни ўрганишда оғзаки ва ёзма ижодий ишларга катта ўрин берилади. Сифатнинг нутқимиздаги, фикрни аниқ ва тушунарли ифодалашдаги ролини пухта ўзлаштиришга эришиш учун синоним ва антоним сифатлар устида ишлаш, ўкиш дарсларида эса сифатнинг ўз ва кўчма маънода ишлатилишини кузатиш мақсадга мувофиқ.

Она тили дарсларида назарий маълумотларга асосланиб, матнда берилган отларнинг белгиларини ифодалайдиган сифатларни танлаб қўйиш, гапда сифат боғланган отни аниқлаб ёзиш; отга мос сифатлар танлаб предметни тасвирлаш, берилган сифатлар ёки сўз бирикмаси билан гап тузиш каби машқлардан фойдаланилади. Бунда бадиий асар материалларидан фойдаланиш яхши самара беради.

Онатилидарсларида боғланишни нутқни ўстириш ўқувчиларнинг фикрлашқобилиятларини ўстиради, улар тафаккурини кенгайтиради. Шунинг учун ўқитувчи ўтилган мавзу асосида

ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстиришга алоҳида эътибор бериши лозим. Бунда ўқувчиларга тил ҳодисалари ҳақидаги билимларни таркиб топтиришда интеграциялашган дарс туридан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Она тили дарсларида ўқувчиларга тил ҳодисаларини ўргатишда бадиий асар матнидан фойдаланиш уларнинг матн ҳақида тушунчаларини кенгайтиради, боғланишли нутқининг ривожланишига замин яратади. Шундай қилиб, она тили ўқув предметини ўргатишда ўқувчиларга сўз туркумлари ҳақида ахборот бериш, уларнинг билим, қўникма, малакаларини шакллантириш салмоқли аҳамиятга эга. Сўз туркумларини ўрганиш жараёнида ўқувчиларнинг луғати бойитилади, адабий-орфоэпик талаффуз меъёрлари эгалланади, уларда имловий саводхонлик шакллантирилади. Ўқувчиларда оғзаки ва ёзма боғланишли нутқ ўстирилади, ўзгалар фикрини англай олиш, ўқиганларини ўзлаштириш, ўз фикрларини бошқаларга етказа олиш имконияти яратилади. Ўқувчиларга сўз туркумларини ўргатишнинг амалий аҳамиятини назарда тутадиган бўлсак, уни ўргатишнинг самарадор метод ва воситаларини ишлаб чиқиш зарурлигини англаш қийин эмас. Жумладан, она тили дарсларида ўқувчиларни мавзууни ўрганишга доир бадиий асар материалларидан фойдаланишга ўргатиш ҳам ўзининг самарали натижаларини беради.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Қосимова К. ва бошқ. Она тили ўқитиш методикаси. - Т.: «Ношир», 2009. www.ziyonet.uz
www.natlib.uz

ЯЗЫКОВАЯ НОРМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ТЕОРИИ НОРМЫ

*Рахматуллаева Чарос, студентка
Навоийский государственный педагогический институт 2 курса
направление «Русский язык и литература»*

Аннотация: данной статье мы пытаемся раскрыть, что современному человеку очень важно уметь строить свое устное высказывание, понимать и адекватно реагировать на чужую речь, убедительно отстаивать собственную позицию, соблюдая речевые и этико-психологические правила поведения.

Ключевые слова: нормы произношения, нормы ударения, интонационные нормы

Задача формирования речевых навыков стала особенно актуальной в последние десятилетия. Изменение связано с резкой коммуникационной, языковой ситуацией в обществе, а также с политическими - демократическими процессами.

Языковые нормы – это правила использования языковых средств в определенный период развития литературного языка, то есть правила произношения, правописания, словоупотребления, грамматики. Норма – это образец единообразного, общепризнанного употребления элементов языка, слов, словосочетаний или предложений.

Языковое явление считается нормативным, если оно характеризуется такими признаками, как:

- соответствие структуре языка
- массовая и регулярная воспроизведимость в процессе речевой деятельности большинства говорящих людей
- общественное одобрение и признание.

Языковые нормы не придуманы филологами, они показывают определенный этап в развитии литературного языка всего народа. Нормы языка нельзя ввести или отменить указом, их невозможно реформировать административным путем. Деятельность ученых-языковедов, изучающих нормы языка, заключается в том, что они выявляют, описывают и кодифицируют языковые нормы, а также разъясняют и пропагандируют их.

К основным источникам языковой нормы относятся:

- поведения писателей-классиков
- произведения современных писателей, продолжающих классические традиции
- публикации средств массовой информации
- общепринятое современное употребление
- данные лингвистических исследований

Характерными чертами языковых норм являются:

1. Относительная устойчивость
2. Распространенность
3. Общеупотребительность
4. Общеобязательность
5. Соответствие употреблению, обычаю и возможностям языковой системы.

Нормы помогают литературному языку сохранять свою целостность и общепонятность. Они защищают литературный язык от потока диалектной речи, социальных и профессиональных жаргонов, просторечия. Это позволяет литературному языку выполнять одну из важнейших функций – культурную.

Речевой нормой называется совокупность наиболее устойчивых традиционных реализаций языковой системы, отобранных и закрепленных в процессе общественной коммуникации.

Нормированность речи – это ее соответствие литературно-языковому идеалу. Можно выделить следующие типы и классификации языковых норм:

1. Нормы письменной и устной форм речи;

К нормам, общим для устной и письменной речи, относятся:

- лексические нормы
- грамматические нормы
- стилистические нормы

2. нормы письменной речи;

Специальными нормами письменной речи являются:

- нормы орфографии
- нормы пунктуации

3. нормы устной речи;

Только к устной речи применимы:

- нормы произношения
- нормы ударения
- интонационные нормы

Нормы, общие для устной и письменной речи, касаются языкового содержания и построения текстов. Лексические нормы, или нормы словоупотребления, - это нормы, определяющие правильность выбора слова из ряда единиц, близких ему по значению или по форме, а также по употреблению его в тех значениях, которые оно имеет в литературном языке.

Лексические нормы отражаются в толковых словарях, словарях иностранных слов, терминологических словарях и справочниках.

Соблюдение лексических норм – важнейшее условие точности речи и ее правильности.

Грамматические нормы делятся на словообразовательные, морфологические и синтаксические.

Морфологические нормы требуют правильного образования грамматических форм слов разных частей речи. Типичным нарушением морфологических норм является употребление слова внесоответствующей контексту словоизменительной форме. Орфоэпические нормы включают в себя : нормы произношения, ударения и интонации устной речи.

Каждое новое поколение опирается на уже существующие тексты, устойчивые обороты речи, способы оформления мысли. Из языка этих текстов оно выбирает наиболее подходящие слова и обороты речи, берет из выработанного предшествующими поколениями актуальное для себя, привнося свое, чтобы выразить новые идеи, представления, новое видение мира. Естественно, новые поколения отказываются от того, что кажется архаичным, не созвучным новой манере формулировать мысль, передавать свои чувства, отношение к людям и событиям. Иногда они возвращаются к архаичным формам, придавая им новое содержание, новые ракурсы осмысления.

Языковые нормы постоянно изменяются. Это объективный процесс, не зависящий от воли и желания отдельных носителей языка.

NUTQNING PARALINGVISTIK VA EKSTRALINGVISTIK VOSITALARI

*Nursulton Zamon o‘g‘li Shayxislamov,
Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti talabasi
+998 99 936-88-06
nursultonshayxislamov@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning yo‘nalishi bo‘lgan sotsiolingvistikaning bir qismi – nutqning paralingvistik va ekstraliningvistik vositalari haqida ma’lumot beriladi. Ularning o‘zbek tiliga ta’siri xususida fikr va mulohazalar yuritiladi

Kalit so‘zlar: sotsiolingvistika, paralingvistik vositalar, ekstraliningvistik vositalar, kontekst, nutq jarayoni, lisoniy vositalar, muloqot, nutq maqsadi, paralingvistik vositalarda me’yor

Sotsiolingvistika til va jamiyatning ijtimoiy munosabatlarini o‘rganuvchi tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlaridan biri sanaladi. Tabiiyki, til nutq orqali ro‘yobga chiqadi. Nutq esa emotsionallikni talab qiladi. Shularni e’tiborga olgan holda nutq paralingvistik va eksrtalingvistik vositalardan foydalanadi.

Ekstraliningvistik vositalar deganda bevosita lisoniy birliklar (fonemalar, morfemalar, leksemalar, grammatik qoidalar va qonuniyatlar, uslubiy vositalar)ga borib taqalmaydigan barcha vositalar kiradi. Jumladan, kontekst, nutq sharoiti, tinglovchi va so‘zlovchi saviyasi, nutq jarayonida ularning xatti-harakatlari, qolaversa, nutq maqsadi – barchasi ekstraliningvistik, lisoniy birliklaridan tashqari, vositalardir.

Paralingvistik vositalar ekstraliningvistik hodisalarining bir turi bo‘lib, nutq jarayonida lisoniy birliklarga hamroh bo‘ladigan vositalarni atab keladi. Chunonchi, biz birovga salom berar ekanmiz, odob nuqtayi nazaridan qo‘lni ko‘ksiga qo‘yib, boshni sal egib, ta’zimga yaqin harakat qilib salom berishimiz – o‘zbek urfi. Shunda, albatta, “Assalomu alaykum!” iborasi ishlatalishi zarur. Mana shu salom berish jarayonida “Assalomu alaykum!”, uning o‘ziga xos talaffuz ohangi lisoniy, lingvistik vosita, qolgan – bu iboraga hamroh belgi-harakatlar, tana holati paralingvistik vositadir.

O‘zbek tilshunosligi 90-yillarga qadar, asosan, sotsial tilshunoslik yo‘nalishida rivojlanganligi sababli paralingvistik va ekstraliningvistik vositalarni nolinguistik, nolisoniy hodisalar sifatida mutlaqo o‘rganmas edi. Keyingi davrlarda jahon tilshunosligida sotsiolingvistik tadqiqotlarning salmog‘i osha borishi ta’sirida o‘zbek nutqining paralingvistik vositalariga ham e’tibor berila boshlandi. Bu yo‘nalishda Siddiq Mo‘minov, Sharifa Iskandarova, Ma’murjon Saidxonov kabilarning tadqiqotlari diqqatga sazovordir. Umuman olganda, o‘zbek nutqiy muloqotida paralingvistik va ekstraliningvistik vositalar o‘z tadqiqotlarini kutib turgan masalalardan biridir.

So‘zlovchi ham, tinglovchi ham o‘z nutqini va tinglash jarayonini paralingvistik vositalar – turli xil harakatlar, imo-ishoralar bilan birga olib boradi. Hatto kitob o‘qiyotganda ham tinglovchi, ya’ni kitobxon goh qoshlarini chimiradi, goh jilmayib qo‘yadi, gohida yuzida ajablanganlik belgilari sezilib turadi, gohi yig‘laydi. Bularning barchasi paralingvistik vositalardir.

O‘zbek erkak kommunikantlari uchun xos bo‘lmagan paralingvistik vositalar sifatida quydagilarni ko‘rsatish mumkin:

- Qosh uchirib, chimirib gapirish;
- Noz qilishni ifodalovchi ko‘z suzish;
- Sababsiz og‘izni to‘sib gapirish;
- Hayronlik, bexabarlik, mensimaslik ma’nosida lab burish;
- Achinish ma’nosida tilini tishlab, boshini qimirlatish;
- Jimjiloqni labiga tekizib, uyalib yerga qarab turish;
- Ko‘rsatkich barmoqni iyakka qo‘yib o‘y surish;
- Kommunikant bilan o‘ta yaqin (50-60 santimetrdan qisqa) masofada turib so‘zlashish va boshqalar.

O‘zbek ayol kommunikantlari uchun xos bo‘lmagan paralingvistik vositalar sifatida

quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

- Kommunikantning yuziga tik boqib turib gapirish (tinglash);
- Qo‘lini arra (paxsa) qilib gapirish;
- Qo‘lini “chars” etkazib urib, siltab, mahkam qisib, tortib ... so‘rashish;
- Bosh barmoqni orqaga qayirib “men” ma’nosida ko‘kragiga ishora qilish;
- Baland ovozda “xo-xo”lab kulish;
- Muhabbat izhori ma’nosida “do‘st” deb ko‘krakka urish.

Paralingvistik vositalar muloqot xulqiga kommunikantlarning jinsiga xosligi bilan birga, ularning muloqot xulqida o‘ziga xosligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, o‘zbeklar muloqot xulqida paralingvistik vositalarning faol qo‘llash ularning muloqot xulqi uchun xos bo‘lgan muhim belgilaridan biridir.

Paralingvistik vositalarning milliy o‘ziga xosliklari, muloqot aktidagi o‘rni bilan bog‘liq jihatlari to‘g‘risida fikrlar bildirilgan bo‘lsa-da, hozircha maxsus tadqiq etilmagan.

So‘zlovchi tinglovchi holatini, nutq jarayoniga munosabatini uning ko‘zlaridan, yuzidan biladi. Adresantning jonli xatti-harakatlari – paralingvistik vositalari: ovoz tembri, qosh chimirishi, qo‘l harakati, yuz ifodasi va h.k.lar tinglovchi diqqatini unga tortishga, adresatni zerikishdan saqlashga xizmat qiladi. Haqiqiy notiq eng fojiaviy voqeani tasvirlashda tinglovchini yarim saot ichida uch marta jilmayishga majbur qilishi shart. Aks holda tinglovchi charchaydi, nutq, muloqot o‘z maqsadiga erishmaydi.

Lekin paralingvistik vositalarning me’yordan ko‘pligi ham zararlidir, me’yordan ko‘p xatti-harakatlar, imo-ishoralar tinglovchi diqqatini chalg‘itadi, uni tinglovchiga emas, balki tomoshabinga aylantirib qo‘yadi. Nutq o‘z maqsadiga erishmaydi. Shuning uchun adresant (xususan, o‘qituvchi va ma’ruzachilar) o‘z nutqlari mavzusi, uning tayanch tushunchalari, algoritmi haqida o‘ylaganda “ijro payti”dagi paralingvistik vositalarni ham o‘ylab ishlatishlari lozim.

Ko‘p hollarda notiqlarning nutqi matnida (advokatlarning sudda chiqishlarida, ma’ruzachilarning, artist-deklamatorlarning nutqida) ovoz tembri, o‘qish tezligi, qo‘l yoki bosh harakatlari, tana holati kabi paralingvistik vositalar nutq mazmuni, maqsadi, tinglovchi saviyasi va holati bilan muvofiqlashtiriladi. Shuning uchun paralingvistik vositalar nutqni jonlantruvchi, uning samaradorligini oshiruvchi muhim omillardan biri sifatida hisobga olinishi, o‘rganilishi va ommalashtirilishi lozim.

Foydalanimanligan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ne’matov H., Jo‘rayeva B. Sotsiolingvistika. Buxoro, 2004
2. Usmonova Sh., Iskandarova G. Sotsiolingvistika. Toshkent, 2014
3. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. Toshkent, 2017
4. Jo‘rayeva B., Astanova G., Toirova G. Sotsiolingvistika. Buxoro, 2019

USE OF VOCABULARY IN WRITING

Bobonazarova Gulhayo Habibulla qizi

English teacher at Samarkand Juridical College, Samarkand city.

Phone number: +(99897)5752410

Beglashева Зебинисо Суннатиллоевна

English teacher at school #55, Nurota district, Navoi region.

Phone number: +(99894) 2514489

Annotation: this article is to inform the students and teachers essence use of vocabulary in writing essays, formal and informal letters for academic purposes.

Key words: *in addition, other and another, resemblance, similarity, parallel and analogy, in my view, in summary.*

One of the unique features writing in English is its range of meaningful words when improving learners' writing skills. These have been developed with the aim of providing students with the information they need in order to become better, more effective and more confident writers, whether in academic or professional contexts. Using vocabulary in writing deals with the key functions that any writer needs to master in order to produce well-structured and effective written text for academic and professional purposes. In this way different types of dictionaries and vocabulary books help us to find important words to express the real meaning what we are writing.

Adding information. We sometimes need to discuss several points, present a set of ideas or arguments or describe a sequence of events. We can add some expressions to show that you are adding information to the preceding sentence or paragraph. *In addition* is simple to add a new argument or new information it can be used: at the beginning of the sentence, followed by a comma; *-After the election, we asked whether the parties should change their leaders. In addition, we asked about voting preferences.*¹

Many learners use **and** at the beginning of a sentence, as a way of adding new information; *-People have always tried to turn their dreams into reality. And they still continue to do so.* This structure gives the sentence a rather informal tone and should therefore not be used often in more formal texts.

We can also use determiners **other** and **another** to introduce an additional item. There are some nouns frequently used with the determiners other and another: -aspect, -example, -feature, -issue, -point, -problem, -question, -reason. –other aspects to consider are charges, possible conflicts of interest, and efficiency in dealing and settlement.

Comparing and contrasting. When we write an essay, report or similar document, we often need to link two or more points, ideas or situations by comparing and contrasting them by showing the similarities or differences between them. *Resemblance, similarity, parallel* and *analogy* are the nouns to show that two points, ideas or situations are similar in certain ways. *Resemblance* and *similarity* share some characteristics but not exactly the same: *- There is a striking resemblance between them. – There is a remarkable similarity of techniques, of clothes and of weapons.*

There are some adjectives which are frequently used with **similarity** and **resemblance**: -certain, -close, -remarkable, -striking, -strong, -superficial. *– The distribution of votes across the three parties in 1983 bears a close resemblance to the elections of 1923 and of 1929.*

The noun **parallel** is to refer to the way in which points, ideas, situations or people are similar to each other: *- There are close parallels here with anti-racist work in education.*

An **analogy** is a comparison between two situations, processes that are similar in some ways. It makes easier to understand: *- A useful analogy for understanding the theory is to view from the*

¹ <http://www.macmillanenglishdictionaries.com>

author's side.

We can also use the nouns **contrast**, **difference**, **by contrast**, **on the other hand**, **unlike**, as **opposed to**, **while**, **whereas**, **but** to balance contrasting and highlighting the difference.

Expressing personal opinions. We sometimes need to give our opinion when we write an essay, report or some letters. There are some words that sound naturally. These expressions contain with the words I or my such as in my opinion, **in my view** are the most frequent ones. – *In my opinion, America continues to set an example for different ways.¹*

But, learners often use the expressions *to my mind*, *from my point of view*, and *as far as I am concerned*. However, these expressions are rare in academic writing and professional writing. Moreover explicit ways of giving your opinion are, in many cases, simply not necessary. Even if you remove them, it is often still clear that you are giving your opinion or your interpretation. – *In my opinion, capital punishment is not the best way to punish murderers.*

We cannot use the expressions according to me or according to my opinion when we give our opinion. – *According to me, internet hasn't been developed.* – *In my opinion, internet hasn't been developed.*

Summarizing. In the final part of an essay or report, we want to give a brief summary of the main facts or issues that you have mentioned. We also need to give a summary at the end of a section or after presenting a set of facts or arguments. **In summary** is frequently used when we introduce summary: - *In summary, the result of the action depends on peoples' votes.*

There are also several other expressions for introducing a summary. These include: in **sum**, **to summarize**, **to sum up** and **summing up**. – *To sum up, there is a wide range of consumers this year.*

These are the relevant information for every student who is learning how to write an excellent essay. Using such kind of vocabulary makes your writing meaningful and gives you top mark, if you don't stop looking for suitable word for your sentence.

THE LIST OF USED LITERATURE:

1. Kaushanskaya, V.L. A grammar of the English language, 2008.
2. Macmillian English dictionary for advanced learners. Second edition. 2008.
3. M.McCarthy, F.O'Dell. English vocabulary in use, 2001.
4. T.Johnson. How to write an essay, 2004.

1 tjohnson@aucegypt.edu

INGLIZ TILI DARSLARIDA QO'LLANILADIGAN INTERFAOL USULLAR

*Andijon viloyati Asaka tumani
12-umumta'lif maktabi ingliz tili fani o'qituvchisi
Mamatqulova Xojiraxon Oydinbekovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tili darslarida qo'llaniladigan interfaol ta'lif metodlari haqida ma'lumot keltirilgan. Yangi metodlar namunalar orqali tushuntirib berilgan.

Kalit so'zlar: Ingliz tili, fikr, interfaol, baholash, usul, shart, topishmoq, talaba

Ingliz tili darslarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish oldimizda turgan muhim vazifadir. Biz bilamizki, hozirgi ta'lif jarayonida o'quvchi subyekt bo'lishi lozim. Darslarga qo'yilgan eng muhim talablardan biri talabani, o'quvchini mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Ko'zlangan maqsadga erishishuchun quyidagi topshiriqlarni bajarish mumkin:

Tushuntirish bahosi. (Values clarification) Bu usulni qo'llashning ahamiyati shundaki, har bir talaba yoki o'quvchi berilgan shartlar bo'yicha o'z fikrlarini erkin ifodalaydilar. Agar shu fikrga to'liq qo'shilsalar +2 sonini begilashadi, agar shu fikrga butunlay qarshi bo'lsalar -2 sonini belgilaydilar.

Do you agree or disagree with each of the statements below? Put a check under the number that indicates how you feel. +2 = Strongly agree +1 = Agree 0 = No opinion -1 = Disagree -2 = Strongly disagree +2 +1 0 -1 -2. Arranged marriages are better than marriages - - - - where the couple have met and dated their own. 2. It is very important for my family to improve of the person I marry. - - - - 3. If my parents disapproved of my choice, I would not marry that person even if we were very much in love. - - - - 4. A woman's place is in the home. - - - -

5. Married women with small children should not work. - - - 6. Some women are better mothers if they work and are not children all day. with their - - - -

Quvnoq topishmoqlar. (Merry Riddles)

O'quvchilarga topishmoqlar o'rgatish Ingliz tilini o'rgatishda muhim ahmiyatga ega, ular o'zlariga notanish bo'lgan so'zlarni o'rganadilar va o'ylab topishmoq javobini topadilar. Topishmoqlarni hazil tariqasida ham tuzish mumkin: 1. What is white when it is dirty and black when it is clean?

2. What has two arms and four legs? 3. What goes up when rain comes down? 4. What man wears the biggest hat? 5. What islands are good to eat?

Solutions to the riddles 1. A blackboard. 2. An armchair. 3. An umbrella. 4. The one with biggest head. 5. The Sandwich Islands.

Foydalilanigan adabiyot:

1. Sayidaxmedov N. Pedagogik amaliyotda yangi texnologiyalarni qo'llash namunalari. — T.: RTM, 2000. — 46 b.

2. G'ulomova M. X., Sobirova N.K. Yangi innovatsion texnologiya yordamida ta'lif samaradorligini oshirish usullari // Innovatsiya o'quv jarayonida (tezislар to'plами). — T.: 2009. — 106 b.

THE ANALYSIS OF SYONYMS: GENERAL OVERVI

*Andijon viloyati Paxtaobod tumanidagi
38-umumi o'rta ta'lim maktabining ingliz tili fani o'qituvchisi
Mo'minova Ibodatxon Xusanovna 998932462934*

Annotation :This article deals with verify synonyms according to connotative and denotative meaning of the word. Searching on this issue suggests that linguists classify synonyms into *absolute synonymy* , *cognitive synonymy* and *near synonymy* . Theories on cognitive and near synonymy are analyzed and find out which one is used in most beneficial in a language .

Key words: *synonym* , *cognitive synonymy* , *near synonymy* , *sense*

Learning to use synonyms effectively can provide the reader with colorfulness both written and oral speech. Hence, choosing a right word for each situation might be utterly confusing when you avoid making expression more arid and repetitious. As we know, the word *synonym* in the linguistics can have exactly meaning or nearly the same as another word or phrase in one language . Established groups definite that the relation of synonymy holds in morphemes , lexical unit , lexeme , phrase and preposition which differentiate a word meaning. However , choosing almost the same meaning word can confuse the reader.

The aspects of Cognitive synonymy

The investigation of synonymy is based on Cruse D.A , J. Lyon, ML Murphy's books as their work on synonymy is priceless.

Cruse (2000:157) claims that a scale of synonymy can be established. The scale which he has set up consists of *absolute synonymy*, *cognitive synonymy* and *near-synonymy*. *Absolute synonymy* is set as the complete identity of all meanings of two or more lexemes in all contexts. Therefore, the lexicons of natural languages do not have absolute synonymy as their feature. It is generally accepted that absolute synonymy is impossible or non-existent. (Cruse, 2000, 157)

As there are no two lexemes with absolutely the same meaning and no real synonyms, *cognitive synonymy* is what most semanticists would regard as synonymy. Lyons (1996:63) claims that many theories of semantics would restrict the notion of synonymy to what he calls descriptive or cognitive synonymy, which is the identity of descriptive meaning.

The notion of Near-synonymy

Near-synonyms are lexemes whose meaning is relatively close or more or less similar (mist/fog, stream/brook, dive/plunge).However, the given definition of near-synonymy is vague, because there isn't a precise correlation between synonymy and semantic similarity. Near-synonymy is associated with overlapping of meaning and senses. The senses of near-synonyms overlap to a great degree, but not completely. (Murphy, 2003, 155) Moreover, unlike cognitive synonyms, near-synonyms can contrast in certain contexts:

He was killed, but I can assure you he was NOT murdered, madam.(Cruse, 2000,)

Since most lexemes are polysemous (have different senses in different contexts), Murphy (2004:146) introduces logical synonyms(which include full synonyms and sense synonyms) and near-synonyms. Denotationally equivalent words whose all senses are identical (*toilet/john*) are called full synonyms, whereas sense synonyms share one or more senses, but differ in others, i.e. they have at least one identical sense (*sofa/couch*).

Near-synonyms, as words with similar senses, are context-dependent. Cognitive synonyms are arguably what Murphy (2003) regards as sense synonyms. Cruse (2000:159) draws the conclusion that the border between cognitive synonymy and near-synonymy is in principle clear, even though difficult cases may arise, but it is much harder to draw a distinction between near-synonymy and non-synonymy. There is a possible solutions. Since, speakers of a language can judge synonymy as language users, they should intuitively know whether or not certain lexemes are synonymous.

Conclusion

By comparing and contrasting synonyms I come conclusion from the most used scale is Cruse (2000). He described the differences according to lexemes in the context. The point which I agree there is no absolute synonym since the aspects of word background, dialect (toilet / loo)

For instance : *close* [adjective] and *near* [adverb]; near cannot be synonym of *close friend* because *near* is close to someone or something in distance :

My close friend is Sally . Sally lives near collage.

As Murphy (2004) declared near synonymy contrast in certain context ,*Close / near* can be an obvious example for near synonymy .Polysemy is another obstacle for cognitive synonym as sharing meaning interfere to find exactly synonym.

References:

1. 3. Cruse, D. A. (2000) Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics, OUP, Oxford.
2. Lyons, J. (1981) Language and Linguistics: An Introduction, CUP, Cambridge
3. Lyons, J. (1996) Linguistic Semantics, CUP, Cambridge
4. Maja Stanojević (2009) COGNITIVE SYNONYMY: A GENERAL OVERVIEW
5. Murphy, M. L. (2003) Semantic Relations and the Lexicon, CUP, Cambridge

SINONIMLAR – CHET TILLARINI O'RGANISHDAGI ASOSIY QUROL

Андижон вилояти Жалақудук тумани
3-умумтаълим мактабининг ўзбек тили ўқитувчиси
Анорбоева Умидахон Ибрагимовна

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tillarini o'rganishda, xususan, ingliz tilini o'rganishda sinonimlarning o'rni qay darajada ekanligi oshib berilgan. Ingliz va o'zbek tilidagi so'zlar taqqoslanib, ularning sinonimlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: til, fikr, sinonim, so'z, ilm-fan, chet tili, ekvivalent, sinonim.

Inson faoliyatida til borliqni bilish va fikr almashish vositasi vazifasini bajaradi. Til vositasida insoniyat tomonidan jamg'arilgan bilimlar nafaqat qayd etiladi va saqlanadi, balki avloddan avlodga ham yetkaziladi. Shu sababli ham til –millat ruhining ko'zgusi degan jumlalar har birimizga yod bo'lib ketgan. Tilda millatning bor-yo'g'i, o'y-fikri, dunyoqarashi, orzu-umidlari, Vatani, his-tuyg'lari aks etadi. Tildagi har bir so'z, uning har bir shakli inson tafakkuri va tuyg'usining natijasi bo'lib uning yordamida bu tafakkur va tuyg'ular orqali Vatan va xalq tarixi ifodalanadi.

Til ilm olishda zamon va makon g'ovini o'rtadan ko'taradi. Til tufayli eng qadimgi ma'lumotlarga ega bo'lamiz, hatto kelgusiga oid ma'lumotlarni ham olamiz. Til tufayli sezgi a'zolari bilan bilib bo'lmaydigan narsalarni ham o'rganamiz. Ko'rinishi, shakli bir xil bo'lgan narsalarning aksi ongimizga o'rnashishi mumkin, lekin shaklsiz narsalarni biz faqat so'z shaklida o'zlashtiramiz.

Bugungi tezkor rivojlanayotgan zamonda ilm-fan, texnika ham shiddat bilan o'sib bormoqda. Har bir sohada taraqqiyot ilgari qadam tashlamoqda. Yurtimizda chet tilini o'qitilishida yangicha bosqich, yangicha davr boshlandi. Chet tili darsliklari o'qitilishi jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni interfaol, innovatsion usullardan, kommunikativ-axborot vositalaridan foydalanish talab qilinmoqda. Respublikamizda Chet tilining o'qitilishi, chet tili o'qituvchi va o'quvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholashning umumyevropa ramkalari tavsiyanomalari (CEFR) ga mos ravishda yangi usul va talablar ishlab chiqildi. Unga ko'ra foydalanuvchilar uchun darsliklar yaratildi. Ushbu jarayonda chet tilini o'rganishga bo'lgan ham oshib bormoqda. Shunday sharoitda o'rganayotgan tilimizning lug'at boyligi qanchalik ulkan ekanligi va so'zlarning ekvivalentlaridan unumli foydalanishni bilish juda ahamiyatlidir. Hozirgi davrda ertasi uchun kurashadigan har bir shaxs chet tilini o'rganishga bel bog'lagan. Xususan, ingliz tili til no'rganuvchilar uchun asosiy tillardan biri sifatida oldingi o'rnlardan joy olgan. Bir so'zni sinonimlar orqali o'rganganda yodda qolish darajasi oshadi va bir vaqtning o'zida bir nechta so'zni o'rgana olamiz. Qolaversa nutqimizni ifodalashda ham qiyinchiliklardan holi bo'lgan bo'lamiz. Chunki hech qaysi til takrorlarni yoqtirmaydi. Biz sinoimlarni o'rganish orqali bir so'zni bir nechta ko'rinishklarga ifoda eta olamiz. Til o'rganish jarayoni ham o'ta zavqli tus oladi. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, til – inson faoliyatining asosini tashkil etadi. Chunki biz til yordamida ehtiyojlarimizni qondiramiz, fikrimizni bayon etamiz va qaysidir darajaga ko'tarilamiz. Chet tillarini o'rganish esa bu dunyoni bilish sanaladi. O'rganayotgan tilimizni sinonimlar yordamida tadqiq etish bizni ushbu tilning ildiziga borishimizga yanada yordam beradi.

Adabiyotlar:

- Махмудов Н. Тил тилсими тадқиқи. - Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2017. - Б. 122.
- Абдурахмонов Ф., Мамажонов С. Ўзбек тили. -Тошкент: Ўзбекистон, 2002. - Б.84-85.

**TADQIQOT.UZ
ТОМОНИДАН ТАШКИЛ ЭТИЛГАН**

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 17-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(7-қисм)

Маъсул мухаррир: Файзиев Шоҳруд Фармонович
Мусаххих: Файзиев Фарруҳ Фармонович
Саҳифаловчи: Шаҳрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 30.06.2020

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000